

İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı

**Prof. Dr.
MÜBAHAT S. KÜTÜKOĞLU'NA
ARMAĞAN**

Editör: Zeynep Tarım Ertuğ

İstanbul 2006

KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN DEVRİ TARİH YAZICILIĞI ve LİTERATÜRÜ*

Abdülkadir ÖZCAN**

Germiyanlı¹ Ahmedî ile başladığı kabul edilen Osmanlı tarih yazıcılığı² II. Murad devrinde (1421-1453), daha ziyade **Tarihî Takvimler**'e dayanılarak meydana getirilmiş Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*'larla devam etmiş, Fatih Sultan Mehmed döneminde (1453-1481) ise canlı bir safhaya girmiştir. Gerek bu padişahın, gerekse ilmin ve âlimlerin hâmisî olan veziriâzamı Mahmud Paşa'nın himayesinde Şükrullah, Enverî ve Dursun Bey gibi değerli tarihçiler ortaya çıkmıştır. Âşıkpaşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı ilk müstakil Osmanlı tarihi olarak kabul edilir³. Aslında anonimlerden pek farklı olmayan popüler nitelikteki bu eserin müellifi, Çelebi Mehmed, II. Murad, II. Mehmed ve II. Bayezid devirlerini idrak etmiş, birçok seferlere katılmış, dolayısıyla pek çok olaya şahit olmuş bir tarihçidir. Neşri ise, *Kitâb-ı Cihânnümâ*'sıyla âdetâ Âşıkpaşazâde'nin tamamlayıcısı gibidir. Birincisinin sade, destânî üslûbu ve avamî ifadesi Neşri'de görülmez. Bu bakımdan Neşri'yi ilk yorumcu ve tenkitçi Osmanlı tarihçisi saymak yanlış olmaz. II. Bayezid zamanı, klasik Osmanlı tarih yazıcılığının tipik örneklerinin verildiği bir dönemdir. Gerek İran ekolünün temsilcisi İdris-i Bitlisî, gerekse Türk ekolünün temsilcisi Kemalpaşazâde ünlü eserlerini bu padişahın emriyle kaleme almışlardır. İdris, kendisinden sonra gelen XVI ve XVII. yüzyıl tarihçileri üzerinde derin tesirlerde bulunmuş, hatta resmî devlet tarihçiliğinin ortaya çıktığı XVIII. yüzyıl başlarından itibaren bile

** Prof. Dr. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

* Bu yazı "Historiography in the Reign Suleyman The Magnificent", *The Magnificent Ottoman Empire in the Reign of Suleyman The Magnificent*, İstanbul 1988, II, 167-222 adlı makalenin tadil ve ikmal edilmiş şeklidir.

¹ Ahmedî, Latîfî'ye göre Sivaslıdır (*Latîfî Tezkiresi*, haz. Mustafa İsen, Ankara 1990, s. 100).

² Necip Âsım, "Osmanlı Tarihnevîsleri ve Müverrihleri", *Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası (TOEM)*, İstanbul 1329, 7. cüz, s. 45; Şehabeddin Tekindağ, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *TTK Belleten* (1971), XXXV/140, s. 655-663.

³ V. L. Ménage, "Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı" (trc. Salih Özbaran), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi (TED)*, İstanbul 1978, sayı 9, s. 227-240.

vak'anüvîsler ondan etkilenerek konu başlıklarını hep Farsça yazmışlardır. Eserini yine II. Bayezid'in emriyle Türkçe olarak kaleme alan Kemalpaşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı ise yakın devirlere kadar pek tanınmamıştır. Kısa fakat bereketli Yavuz Sultan Selim devri tarihçiliğini, gazavatnâme türü eserlerin bol miktarda ortaya çıkışı niteler. Pek çoğunun adı *Selimnâme* olan bu eserlerin konusunu, adından anlaşılacağı gibi, genellikle I. Selim'in Trabzon valiliğinden (1509) başlayarak, önce babası ve kardeşleri ile mücadeleleri; cülûsunu müteakip de Safevîler ve Memlûkler'le yaptığı savaşlar ve kazandığı zaferler oluşturur⁴.

Türkiye'de Kanunî, Batı literatüründe ise Muhteşem lakaplarıyla anılan I. Süleyman'ın, Osmanlı padişahları arasında müstesna bir yeri vardır. Zira o, yarım asra yakın bir süre hükümdarlık yapmış, imparatorluğu büyük bir beceri ile yönetmiş, gerek yurt içinde gerekse yurt dışında çok sayıda monografik esere, hatta romanlara konu olmuş bir şahsiyettir⁵. İmparatorluğun olgunluk dönemini teşkil eden Kanuni devrini anlatan irili ufaklı kronikleri lâyıkıyla tanıtmak pek kolay bir iş değildir. Fakat bu dönem tarihçiliğine bir giriş yapmanın bile, ileride yapılacak daha geniş çaplı araştırmalara ışık tutacağı düşüncesiyle buna cesaret edilmiştir⁶.

Birkaç genel tarih istisna edilirse Kanuni devrinde, ne XV. yüzyıl sonlarında ne de XVI. asır sonlarında ve XVII. yüzyılda kaleme alınmış hanedan tarihleri pek görülmez. Fakat geleneksel tarih yazıcılığından farklı olarak, gazavatnâme türü eserlerde fevkalâde bir artışın ortaya çıktığı dikkati çeker. Yavuz Selim devrinin Selimnâmeleri bu defa Süleymannâme olarak karşımıza çıkar. Fakat Selimnâmeler gibi, nihayet sekiz on senenin olayları yerine, 46 yıl gibi uzun bir dönemi bir bütün olarak ele alan bir Süleymannâme'nin varlığı bilinmiyor. En mükemmel Süleymannâme kabul edilen Celâlzâde Mustafa'nın *Tabakâtü'l-memâlik*'i bile Kanuni devrinin sonuna kadar gelmez. Öyle Süleymannâmeler vardır ki, bu padişah devrinin çok kısa bir kesitini, hatta sadece bir seferi konu edinir⁷.

⁴ Şehabeddin Tekindağ, "Selimnâmeler", *TED*, İstanbul 1970, sayı 1, s. 197 vd.; Ahmet Uğur, "Selimnâmeler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1978, XVII/22, s. 367 vd.

⁵ Örnek olarak Renzo Sèrtoli Salis'in *Muhteşem Süleyman*'ı (İtalyanca'dan trc. Şerafettin Turan, Ankara 1963) ile Fairfax Downey'in *Kanuni Sultan Süleyman*'ı (Fransızca'dan trc. Enis Behiç Koryürek, İstanbul 1975) zikredilebilir.

⁶ Kanunî devri siyasî tarihçiliği için bk. Erhan Afyoncu, "Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1/2 (2003), İstanbul 2003, s. 124-131

⁷ Abdülkadir Özcan, "Kanuni Döneminin Tarihleri: Süleymannâmeler", *Tarih ve Medeniyet* (Nisan 1995), sayı 14, s. 40-41; Şefaettin Severcan, "Süleymannâmeler", *Osmanlı* (ed. Güler Eren), Ankara 1999, VIII, 301-317

Osmanlı Devleti'nin en uzun ve ihtişamlı bir döneminin tarih literatürünün ele alındığı bu çalışmada, önce Osmanlı tarihini İslâm tarihinin bir parçası ve devamı gibi ele alan genel tarihlerle, devletin kuruluşundan başlayan **Tevârîh-i Âl-i Osman** türündeki yine umumî nitelikte olan tarihler ele alınmış, daha sonra sadece Kanuni devrinin anlatıldığı eserlere geçilmiştir. Devrin en önemli ve orijinal kaynaklarının tanıtılmaya çalışıldığı bu bölüm, ağırlıklı olarak Süleymannâmelere tahsis edilmiş, hatta adı Süleymannâme olmayan, fakat sadece Kanuni devrini veren çağdaş eserlerden de bahsedilmiştir. Daha sonra, kısaca Kanuni'nin bizzat katıldığı seferleri ve yaptığı fetihleri ele alan fetihnameler ve zafernameler tanıtılmış; bu arada devrin ünlü deniz kumandanları olan Barbaros Hayreddin Paşa ve Piyale Paşa gibi kişiler adına yazılmış eserlere geçilmiştir. Ardından, Fatih Sultan Mehmed devrinde kurulduğu benimsenen, uzunca bir inkıta devresi geçirdikten sonra Kanuni devrinde sürekli bir saray hizmeti haline gelen Şehnâmeciliğe geçilmiş, bu devrin şehnâmecileri ve eserleri kısaca tanıtılmaya çalışılmıştır. Nihayet, konumuz Kanunî devri tarihçiliği olmakla birlikte, o dönemlerde tarihten pek ayrılmayan mensur tarzdaki biyografik eserler ve bu arada *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye* üzerinde durulmuştur. Çok kısa olarak da kanunnâme, siyasetnâme ve ahlâka dair eserlerden de söz edilmiştir.

I - Genel Tarihler

A – Osmanlı Tarihini İslâm Tarihi'nin Uzantısı ve Parçası Olarak Ele Alan Genel Tarihler

1- Bu tür eserlerden biri, Kanuni devrinin çok yönlü şahsiyetlerinden olan **Nasûhî's-Silâhî**'ye aittir. Yakın zamanlara kadar, hakkında çok az şey bilinen bu zatın hayatı ve özellikle tarihî eserleri, son zamanlarda yapılan çalışmalarla vuzuha kavuşmuş bulunmaktadır. Hattatlık ve ressamlık gibi yönleri de bulunan Nasuh, aynı zamanda iyi bir coğrafyacıdır. Bosna'da veya bir başka rivayete göre Priştine'de doğmuş, Enderûn'da yetişmiş, Sâ'î'nin talebesi olmuştur. Matrak oyununun mücidi⁸ veya bu oyundaki başarısı yüzünden "Matrakçı" sıfatıyla anılmış, silâhşorlukta başta Kanuni olmak üzere⁹ Âşık çelebi, Celalzâde

⁸ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri (OM)*, İstanbul 1324, III, 151; Hüseyin Gazi Yurdaydın, *Matrakçı Nasuh*, Ankara 1963, s. 2.

⁹ Sultan Süleyman'ın takdir berati, Nuruosmaniye Kütüphanesi (ktp.) nr. 298'de kayıtlı yazmanın sonunda bulunmaktadır.

Mustafa ve Gelibolulu Âlî gibi dönemin ünlü şahsiyetlerinin takdirlerine mazhar olmuş¹⁰, 1564'te ölmüştür¹¹.

Matrakçı Nasuh'un bir tarihçi olarak ilk teşebbüsü, *Taberî Tarihi*'ni Arapça aslından Türkçe'ye çevirmesidir. Ancak, onun *Mecmau't-tevârih* adlı bu tercümesi kuru bir meal olmayıp, yapılan ilâve ve düzeltmelerle genişletilmiş, âdefâ yeni bir kılığa girmiştir. Nasuh bu eseri kronolojik olarak ikmal etmiş ve Türkçe bir zeyil yazmıştır. Fakat, II. Bayezid ve I. Selim devirlerine ait British Museum'da bulunan anonim bir parçanın dışında, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Kanuni'ye kadar gelen kısmın henüz tam bir nüshasının varlığı bilinmemektedir. Nasuh'un bir tarihçi olarak kaleme aldığı asıl önemli eseri şüphesiz Taberî'den yaptığı çevirinin ilâvesi (zeyli) gibi gösterdiği 1520-1553 yılları arası olaylarını ihtiva eden Süleymannâme türündeki Kanuni devri tarihidir¹². Yakın zamana kadar çoğu anonim olarak çeşitli adlar altında muhtelif kütüphanelerde dağınık halde bulunan bu eserin Nasuh'a ait bir Süleymannâme olduğu anlaşılmaktadır¹³. Nasuh bu eseri, *Mecma-i menâzil* adıyla da bilinen *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*'den sonra, yani 1537-1538 yıllarında yazmıştır. Süleymannâme'nin ilk kısmı 1520-1537 yılları arası olaylarını ihtiva eder¹⁴. Matrakçı'nın, tek nüshası İstanbul Üniversitesi Ktp. TY, nr. 5964'te bulunan *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn* adlı ünlü eseri, aslında Kanuni devri tarihinin 1533-1536 yılları arasını ihtiva eden bol minyatürlü bölümüdür. Nitekim *Menâzil*'in metni aynen Süleymannâme'de bulunmaktadır. Müstakil minyatürlü *Menâzîlnâme*, topografik ve mimarî açıdan olduğu kadar, bir sanat şaheseri olarak da paha biçilmez değerdedir¹⁵.

Matrakçı Nasuh'un *Fetihnâme-i Kara Boğdan* adlı eseri de, aslında Kanuni devri tarihinin devamı durumundadır¹⁶. Süleymannâme'nin bir başka

¹⁰ Nasühü's-Silâhî, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn* (nşr. Hüseyin G. Yurdaydın), Ankara 1964, s. 3, 29.

¹¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî (SO)*, İstanbul 1315, IV, 555; Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Matrakçı Nasuh", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*" (DİA), XXVIII, 143-144.

¹² *Beyân-ı Menâzil*, s. 3-5.

¹³ Yurdaydın, "Matrakçı Nasuh'un Hayatı ve Eserleri ile İlgili Yeni Bilgiler", *TTK Belleten*, Ankara 1965, XXIX/114, s. 329.

¹⁴ Bunun bir nüshası anonim olarak Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TSMK), Revan, nr. 1286'da kayıtlıdır. Eser üzerinde Davut Erkan tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005)

¹⁵ Bir adı da *Mecmû-ı menâzil* olan bu sefernâme, Albert Gabriel tarafından, "Les étapes d'un campagne dans les deux Irak d'après un manuscrit du XVI siècle" adıyla *Syria IX* (1928), s. 328-349'da; fakat daha mükemmel olarak Yurdaydın tarafından Nasuh ve eserleriyle ilgili geniş bir giriş ve faksimilesi ile birlikte 1976'da Ankara'da yayımlanmıştır.

¹⁶ Aurel Decei bu parçayı, *Doğumunun 60. Yılında Fuad Köprülü'ye Armağan*, İstanbul 1953, s. 113-124'te değerlendirmiştir.

devamı da *Târih-i Feth-i Şikloş ve Estergon ve İstolni-Belgrad* adını taşır¹⁷. İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp., nr. 379'da bulunan yazma, Süleymannâme'nin devamı niteliğinde olup 1541-1553 yılları arası olaylarını verir. Hüseyin G. Yurdaydın, bazan Sinan Çavuş'a bazan da Murâdî'ye izafe edilen bu eserin Nasuh'a ait olduğuna dair kuvvetli deliller ileri sürmektedir¹⁸. Eserin kırk kadar minyatürü ihtiva eden nüshası TSMK, Hazine. Nr 1608'de kayıtlıdır. Bu eserin şimdilik 1539-1541 yılları arası eksiktir. Süleymannâme'nin, Kanuni'nin ikinci İnan seferine (1548-1549) ait bir parçası Marburg Ktp. nr. Hs. Or. Oct. 955'tedir. Nasuh bu seferle ilgili kısmı Rüstem Paşa'ya ithaf etmiştir. Aynı şekilde, Matrakçı, *Mecmaü't-tevârih*'in kısa bir özetini *Câmiü't-tevârih* adıyla yine bu vezir adına kaleme almıştır. Bu eserin Osmanlı tarihiyle ilgili kısmı zamanla Rüstem Paşa'ya izafe edilmiş ve literatüre onun telifi olarak girmiştir. Rüstem Paşa'ya atfedilen *Tevârih-i Âl-i Osman*'ın müellifi hakkındaki şüpheler ilk defa Ludwig Forrer tarafından ortaya atılmıştır¹⁹. Bu tarihin, başlangıçtan Fatih'in ölümüne kadar gelen kısmının anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*'lardan birine, Muhyiddin Cemalî'nin *Târih-i Âl-i Osman*'ına ve bilhassa Neşrî'nin *Kitâb-ı Cihânnümâ*'sına dayandığı artık bilinen bir gerçektir²⁰. Forrer, eserin asıl önemli kısmı olan II. Bayezid, I. Selim ve 1561'e kadar Kanuni devirlerini Rüstem Paşa'nın eseri olarak yayımlamıştır. Halbuki Yurdaydın, son araştırmalarıyla Almanca olarak neşredilen bu kısımların, Nasuh'un *Mecmaü't-tevârih* adlı eseriyle muhteva ve üslûp bakımından aynı, fakat Rüstem Paşa'ya atfedilenin daha muhtasar olduğunu ispatlamıştır²¹. Yani, Rüstem Paşa'ya ait olduğu zannedilen *Tevârih-i Âl-i Osman*'ın Matrakçı Nasuh tarafından yapılan *Târih-i Taberî* tercümesinin muhtasarı olan *Câmiü't-tevârih*'in devamı olduğu ve bu vezire izafe edildiği artık anlaşılmiş bulunmaktadır. Bu eserin Rüstem Paşa'ya ait olduğuna dair varak 10'daki kayıt sonradan ilave edilmiştir²². Kaldı ki, bu eserde Rüstem Paşa aleyhinde "fitnecilik" ve "yalancılık" gibi ithamlar da yer almaktadır.

¹⁷ TSMK, Hazine, nr. 1608'de bulunan bu eser Kanunî'nin 1542-1543 yıllarında gerçekleştirdiği Macaristan seferine dairdir. Bu yazmanın minyatürlerinin değerlendirilmesi için bk. Zeren Akalay, "Tarihî Konuda İlk Osmanlı Minyatürleri", *Sanat Tarihi Yıllığı* (İstanbul 1968), II, 103-115. Eser, Sinan Çavuş'a izafe edilerek Tülay tarafından faksimile ve transkripsiyonlu olarak iki defa yayımlanmıştır (İstanbul 1987; İstanbul 1998).

¹⁸ Nasûhî's-Silâhî (Matrakçı), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Hân*, s. 12-16. Eserin adı *Osmanlı Müellifleri*, III, 169'da *Fetihnâme-i Estergon ve İstoni-Belgrad* şeklinde geçer.

¹⁹ L. Forrer, *Das Osmanische Chronik des Rustem Pascha*, Leipzig 1923.

²⁰ Şinasi Altundağ – Şerafeddin Turan, "Rüstem Paşa", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul 1988, IX, 802.

²¹ *Beyân-ı Menâzil*, s. 22-23.

²² Blochet Katalogunda (II, 133) Kanuni devri veziriâzamlarından Ayas Paşa'ya atfedilen *Tevârih-i Âl-i Osman* da aynı şekilde değerlendirilmelidir.

Matrakçı Nasuh, sadece tarihî değil, değerli bir matematikçi ve silahşor olarak da eserler vermiş, XVI. yüzyıl ilim tarihimizin önemli şahsiyetlerindedir. O, daha 1517'de yazdığı ve Yavuz Sultan Selim'e sunduğu *Cemâlü'l-kitâb ve kemâlü'l-hisâb* adlı matematiğe dair eseri ile²³ dikkati çeker. Nasuh bu eserinde 22 fasıl halinde rakamlar, dört işlem, kesirler ve ölçekler üzerinde durur²⁴. Müellif bu eserini 1533 yılında yeniden ele almış ve *Umdetü'l-hisâb* adıyla genişletmiştir²⁵. 1529 yılında yazdığı silahşorlukla ilgili *Tuhfetü'l-guzât* adlı eseri ile Matrakçı Nasuh bir başka yönüyle karşımıza çıkar. Ona göre, savaş usullerini bilmek çok önemlidir ve buna hazırlanmak lazımdır. İşte Nasuh, adı geçen eserinde okçuluk, kılıç, kalkan, topuz ve at talimleri hakkında bilgiler vermekte ve çizdiği krokilerle maksadını anlatmaya çalışmaktadır²⁶.

2- Bu nevi eserlerin ikincisi, **Ramazanzâde Mehmed Çelebi** tarafından kaleme alınmıştır. Mehmed Çelebi aslen Merzifonludur. Küçük yaşta İstanbul'a gelmiş, Divan-ı Hümâyün kâtiplerinden olmuş, 1552'de defter emîni, ertesi yıl de defterdarlığa getirilmiştir. Mora'nın tahririnde gösterdiği başarı üzerine nişancılıkla taltif edilmiş, fakat bir süre sonra Halep defterdarlığı ile merkezden uzaklaştırılmıştır. Oradan Mısır'a geçen Ramazanzâde, Kanuni'nin arzusu üzerine 1562'de ikinci defa nişancılığa getirilmiştir. Çağdaşı olan Koca nişancı Celalzâde'den tefrik için "Küçük Nişancı" lakabıyla da anılır. 1571'de ölmüştür. Mezarı İstanbul'da Emir Buharî Dergâhu avlusundadır²⁷.

Ramazanzâde'nin asıl şöhreti, nişancılığından ziyade *Siyer-i enbiyâ-i izâm ve ahvâl-i hulefâ-i kirâm* veya *Menâkıb-ı Âl-i Osman* adlı el kitabı mahiyetindeki umumi tarihinden gelir. Bu eser daha çok *Târih-i Nişancı Mehmed Paşa*, *Târih-i Ramazanzâde*, veya sadece *Târih-i Nişancı* olarak bilinir. Giriş kısmında eserini, nişancılara sorulan sualleri hemen cevap verebilmek gayesiyle, nişancılığı zamanında yazdığını belirten müellif, böylece iddialı bir tarih yazarı olmadığını ifade etmek istemiştir. Gerçekten çeşitli kaynaklardan çok kısa olarak derlenen *Nişancı Tarihi* dört bölümde mütalaa edilebilir. İlk bölüm Âdem'den son Peygambere kadar gelen kısa bir peygamberler tarihidir. İkinci bölüm, daha ziyade Arap tarihçilerinden İbn İyas ve İbn Şahne'ye dayanan muhtasar bir İslâm devletleri tarihidir. Eserin bizi ilgilendiren ve asıl

²³ Yurdaydım bunun *Cemâlü'l-küttâb ve kemâlü'l-hüssâb* şeklinde de okunabileceğini belirtir (*TTK Belleten*, XXIX/114, s. 333).

²⁴ Bu eserin bir nüshası İstanbul Üniversitesi Ktp., TY. 2719'dadır.

²⁵ Bu eserin müellif nüshası Nuruosmaniye Ktp., nr. 2984'tedir.

²⁶ Bu eserin bir nüshası Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2206'dadır.

²⁷ Peçuylu İbrahim, *Târih-i Peçevi*, İstanbul 1283, I, 44; Karslızâde Cemaleddin, *Âyine-i zurefâ*, İstanbul 1314, s. 10, 27-28; *SO*, IV, 120; *OM*, III, 53.

önemli bölümü üçüncüsüdür. Müellif bu kısmı aynı tarzda yazmış, yani sadece Osmanlı padişahlarının savaşlarını, zaferlerini, fetihlerini ve hayrâtını anlatmış ve devirlerindeki vezirlerin listesini vermiştir. Bu bölüm eserin üçte ikisini oluşturur. Bunun da yarısı Kanuni devrinin tarihçesidir ve 1562 yılında Şehzâde Bayezid'in katline kadar gelir. Ramazanzâde, genel tarihinin son bölümünü Orta ve Ön Asya'da kurulmuş bazı Eskiçağ devletlerine tahsis etmiştir. Üçüncü bölümün Kanuni devrine dair kısmı hariç, orijinal bir kaynak değeri olmamakla birlikte, kısa, özlü ve faydalı bir eser olduğundan *Nişancı Tarihi* çok okunmuş, çok istinsah edilmiş ve biri 1278'da, diğeri 1290'da olmak üzere iki defa da yayımlanmış²⁸; sadeleştirilmiş neşri ise yeni harflerle *Kronolojik Türk-İslâm Tarihi* adıyla 1983'te İstanbul'da Enver Yaşarbaş tarafından gerçekleştirilmiştir²⁹.

3- Yine aynı türde yazılmış bir başka eser, **Muslihiddin el-Lârî**'nindir. Aslen İran'ın Lâr şehrinde olan Muslihiddin, gençliğinde Hindistan'a gitmiş, Humayun Şah'a hocalık yapmış, oradan hac yoluyla İstanbul'a gelmiştir. Burada ve daha sonra gittiği Diyarbakır'da Husrev Paşa ve Mesudiye medreselerinde müderrislik ve Diyarbakır müftülüğü yapan el-Lârî 1572 yılında orada ölmüştür³⁰.

Farsça olarak yazdığı *Mir'âtü'l-edvâr ve Mirkâtü'l-ahbâr* adlı eseri bir dünya tarihidir³¹. Müellif 1566 yılında tamamladığı ve II. Selim'e takdim ettiği bu eserin kaynaklarını giriş kısmında belirtmektedir. 10 baktan oluşan eserin son bölümü Osmanlı tarihine ayrılmıştır. Kuruluştan 1566'ya kadar gelen bu kısımda, her padişah devrinin ünlü devlet adamlarının, ulemasının ve müelliflerinin listeleri de verilir. Sokullu Mehmed Paşa'nın tavsiyesiyle Hoca Sadeddin Efendi *Mir'âtü'l-edvâr*'ın dokuz bölümünü tashih ve ikmâl ederek Türkçe'ye çevirmiş, fakat çok eksik ve hatalı bulunduğu Osmanlı Devleti'ne dair son babı tercüme etmemiş, *Tâcü't-tevârih* adlı ünlü tarihini yazmaya bu çeviri sırasında karar vermiştir³². Muslihiddin el-Lârî'nin, çoğu dinî mahiyette başka

²⁸ Şerafeddin Turan, "Ramazanzâde", *İA*, IX, 620-621. Yazma nüshaları için bk. *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu (TCYK)*, İstanbul 1943, s. 211-219.

²⁹ Abdülkadir Özcan, "Mehmed Çelebi, Ramazanzâde", *DİA*, XXVIII, 449-450

³⁰ Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-hakaik (Zeyl-i Şakaik)*, *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri* külliyyatı içinde nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 169-172; *SO*, IV, 494; Hulusi Kılıç, Lârî, Muslihuddin", *DİA*, XXVII, 103-104

³¹ Kâtib Çelebi, *Kesfî'z-zunûn (KZ)*, İstanbul 1971, II, 1646.

³² Şerafeddin Turan, "Sadeddin", *İA*, X, 31.

teelif ve şerhleri de vardır. Umumî tarihinin yurt içinde ve yurt dışında birçok nüshası mevcuttur³³.

Bu tür umumi eserlerden birinin **Delü Birader** lakabıyla bilinen Gazalî Mehmed (ö. 1535?) tarafından yazıldığı belirtilirse de³⁴, gerek Mecdî'nin *Şakaik Tercümesi*'nde³⁵ ve çağdaş tezkirelerde³⁶ gerekse Fuad Köprülü'nin monografik çalışmalarında bu kişinin *Mir'ât-ı Kâinât* adlı umumi tarihinden söz edilmez³⁷. Aynı şekilde, XVI. yüzyılda yaşamış Tokadî Mehmed Efendi'nin telifi olarak öne sürülen ve yaratılıştan Kanuni devri ortalarına kadar geldiği belirtilen³⁸ Arapça *Fezleketü't-tevârih*'e, gerek kütüphanelerde gerekse kataloglarda rastlanamamıştır.

B – Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Başlayan Genel Tarihler

1– Kanuni devrinde eserini Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlatan tarihçilerin ilki **Hadîdî**'dir. Asıl adı bilinmeyen Hadîdî Ferecik'te doğmuş, ilmiye mesleğine girmiş, müderrislik yapmış ve muhtemelen 1533 yılı civarında ölmüştür. Babası demirci olduğundan şiirlerinde “Hadîdî” mahlasını kullanmış, bir rivayete göre kendisi de demircilik yapmıştır³⁹.

Osman Gazi'den başlayıp Kanunî'ye kadar gelen *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eseri⁴⁰, Ahmedî'nin *İskendernâme*'si gibi manzum ve mesnevî tarzındadır⁴¹. Hadîdî, eserine klasik bir girişle başlar. Tarihini, hayırla yâd edilmek gayesiyle kaleme alan müellif, Şeyhî'yi (ö. 1431?) örnek aldığını, Âşıkpaşazâde'nin *Tarih*'ini gördüğünü, kendisinin de manzum bir tarih yazacağını ve padişahı ferahlandıracağını belirtir. Fakat, eserini Kanunî'ye sunduğuna dair bir bilgi vermez. Hadîdî, eserini hayatının sonlarına doğru tamamlamış olmalıdır. 1522'ye kadar gelen eserin kaynaklarının çoğu belli değildir. Sık sık “râvî” sözünün geçtiğine bakılırsa, müellifin, yazılı olduğu kadar şifahî rivayetleri de

³³ TCYK, s. 91-95; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (trc. Coşkun Üçok), Ankara 1982, s. 105-106.

³⁴ KZ, II, 1649; OM, II, 348; Babinger, s. 80.

³⁵ s. 471-473.

³⁶ Sehî Bey, *Tezkire* (haz. M. İsen), İstanbul 1980, s. 156-157; Latîfî, *Tezkire*, s. 183 vd.; Âlî, *Kühû'l-ahbâr*, İst. Üniv. Ktp., TY, nr. 5959, 407a vd.

³⁷ Köprülüzâde M. Fuad, “Deli Birader”, *Yeni Mecmua*, İstanbul 1917, nr. 15, s. 285-288; a. mlf., “Gazalî”, *İA*, IV, 728-729.

³⁸ OM, III, 138

³⁹ Babinger, s. 67; Necdet Öztürk, “Hadîdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XV, 14-16.

⁴⁰ KZ, I, 284'te *Târih-i Âl-i Osman*; *Hammer Tarihi*'nde ise *Şehnâme-i Âl-i Osman* (Atâ Bey trc., I, 32) şeklindedir.

⁴¹ Latîfî, s. 197-199; SO, II, 110; OM, III, 45-46.

değerlendirdiği düşünülebilir⁴². Fakat, yazılı kaynakları arasında, gördüğünü zikrettiği *Âşıkpaşazâde Tarihi*'nin (vr. 10b vd.) önemli yeri olduğu muhakkaktır. Öteki kaynaklarının belli başlıları, başta Anonimler olmak üzere Oruç Bey, Ruhî Çelebi ve Neşrî'nin tarihleridir. *Tarih*'inin son kısımlarını ise gözlemlerine dayanarak yazmıştır. Hadîdî'nin *Tarih*'ini, ağır tenkitlerine rağmen başta Hoca Sadeddin Efendi⁴³ olmak üzere Matrakçı Nasuh, Mehmed Zaim ve Peçuyulu İbrahim kaynak olarak kullanmışlardır. Dili tam pürüzsüz sayılmasa da Hadîdî'nin iyi bir şair olduğu söylenebilir⁴⁴. Eser Necdet Öztürk tarafından yayımlanarak ilim dünyasının hizmetine sunulmuştur (İstanbul 1991).

2-Bu mahiyetteki bir başka Osmanlı tarihini **Muhyiddin Mehmed Çelebi** kaleme almıştır. I. Selim devrinin ünlü şeyhülislâmı Zenbilli Ali Cemalî Efendi'nin oğlu olup, daha ziyade Molla Çelebi diye bilinen Muhyiddin Mehmed ilmiyeden yetişmiş, müderrislik yapmış, iki defa Edirne kadılığında bulunmuş ve 1550'de ölmüştür. Mezarı Zeyrek'te babasının kabri yanındadır⁴⁵.

*Tevârih-i Âl-i Osman*⁴⁶ adlı umumî tarihi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1549 yılına kadar gelir. II. Bayezid devrinin ortalarına kadarki kısmı, eski Anonim tarihlerden birinin kopyası olan bu eserin, 1490 yıllarından sonrası hakkında verdiği bilgiler orijinal niteliktedir⁴⁷. *Tevârih-i Âl-i Osman*'ın, bizzat müellifi tarafından hazırlanmış iki metni vardır. Oldukça kısa olan birinci metin Leunclavius tarafından Latince'ye ve Almanca'ya çevrilmiş ve önce 1588'de, sonra da fihristli olarak 1596'da Frankfurt'ta yayımlanmıştır. Daha tafsilatlı olan ikinci metin ise aynı kişi tarafından 1591 yılında yine Frankfurt'ta neşredilmiştir. Daha sonra eserin tamamı Almanca'ya çevrilmiş ve yine aynı yerde 1595'te yayımlanmıştır⁴⁸. Muhyiddin Mehmed Çelebi'nin çoğu dinî mahiyette başka telif ve tercümelere de vardır.

3-Osmanlı veziriâzamları içinde bir Osmanlı tarihi müellifi olarak **Lütfi Paşa**'nın ayrı bir yeri vardır. Lütfi Paşa Yavuz Sultan Selim zamanında küçük yaşta saraya alınmış, burada iyi bir tahsil gördükten sonra 1512'de müteferrika olmuş, mîr-i alemlikten sonra sancak beyi olarak Kanunî'nin Rodos (1521) ve 1529'daki Viyana muhasarasına katılmıştır. Karaman beylerbeyi olarak İrakeyn

⁴² Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2081, vr. 169b.

⁴³ *Tâcü't-tevârih*, İstanbul 1279, I, 217-218.

⁴⁴ Sehî Bey, s. 177-178; Latîfî, s. 197-199.

⁴⁵ Mecdî, s. 389-390; *Âyine-i zurefâ*, s. 10, 25; *OM*, III, 63.

⁴⁶ *KZ*, I, 284'te *Târih-i Âl-i Osman* şeklindedir.

⁴⁷ Babinger, s. 81.

⁴⁸ Th. Menzel – B. Kütükoğlu, "Muhyiddin Mehmed", *JA*, VIII, 556.

Seferi'ne (1534-1536) iştirak eden Lütü Paşa Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliklerinden sonra, 1536'da üçüncü vezirliğe getirilmiştir⁴⁹. Ertesi sene Kaptanıderya Barbaros Hayreddin Paşa ile birlikte Akdeniz harekâtına çıkan Lütü Paşa İtalya'daki Otranto ve Castro kalelerini vurmuş, Korfu adasının muhasarasında bulunmuştur. 1536'da ikinci vezir olmuş ve Sultan Süleyman'ın Boğdan seferine katılarak önemli hizmetler ifa etmiştir. Ertesi yıl veziriazam olan Lütü Paşa'nın, bu sırada yaptığı en önemli dahilî icraat ulak sisteminin ıslahı olmuştur⁵⁰. Yine sadareti döneminin en önemli dış icraatı ise Venediklilerle başarılı bir barış antlaşması yapmasıdır. Zevcesi olan Kanunî'nin kız kardeşi Şah Sultan'la arasında çıkan bir mesele yüzünden makamından ve eşinden ayrılan Lütü Paşa, Dimetoka'daki çiftliğine çekilmiş, hayatının sonuna kadar telifatla meşgul olmuş, 1563'te orada ölmüştür.

Yavuz Selim ekoünün son temsilcilerinden olan bu sert mizaçlı, fakat dürüst vezir, İmparatorluğun en ihtişamlı dönemini yaşarken devlet idaresinin bozulmaya başladığını ilk sezen devlet adamıdır. Nitekim iktidar mevkiinde iken bunu ıslaha çalışmış, bahriye işlerine önem vermiş, özellikle devlet bütçesini dengeli tutmaya çalışmıştır. Hayatının yirmi yılı aşkın emeklilik döneminde çoğu dinî mâhiyette Arapça ve Türkçe olarak kaleme aldığı risalelerinde, devrinin alimlerini bilgisizlikle itham eden Lütü Paşa'nın, bilgisine mağrur biri olduğu anlaşılmaktadır⁵¹. Eserlerine serpiştirdiği şiirlerine bakılırsa vasat bir şair olduğu söylenebilir⁵².

Lütü Paşa asıl şöhretini *Tevârih-i Âl-i Osman* ve *Âsafnâme* adlı eserleriyle yapmıştır. Tarihinin önsözünde yazmış olduğu irili ufaklı eserlerinin listesini verir⁵³. *Tevârih-i Âl-i Osman* klasik Osmanlı tarih yazıcılığı geleneğine bağlı olarak kaleme alınmış genel bir Osmanlı tarihidir. I. Osman'dan başlar, müellifin yaşadığı zamana kadar gelir. I. Selim'e kadar gelen kısmının, esas olarak Giese'nin neşrettiği anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*'ın kopyası olduğu anlaşılmıştır⁵⁴. Lütü Paşa bu kısım için Ahmedî'nin İskendernâme'si ile Ruhi'nin tarihini ve Neşrî'nin Cihannümâ'sını da kaynak olarak kullanmıştır. I. Selim ve özellikle Kanunî devirleriyle ilgili kısımlar büyük ölçüde kendi gözlemlerini yansıttığı için orijinal bir kaynak niteliği taşır. Ancak, gözden

⁴⁹ OM, III, 132.

⁵⁰ *Tevârih-i Âl-i Osman*'da geniş olarak ele alınan bu konuyla ilgili olarak bk. Nesimi Yazıcı, "Lütü Paşa ve Osmanlı haberleşme sistemi ile ilgili görüşleri ve yaptıkları", *İletişim*, Ankara 1982, s. 217-44.

⁵¹ Osmanzâde Tâib Ahmed, *Hadikatü'l-üzerâ*, İstanbul 1271, s. 27.

⁵² Sehî Bey, 65-66.

⁵³ Ayrıca bk. OM, III, 133-34.

⁵⁴ Köprülüzâde M. Fuad, "Lütü Paşa", *Türkiyat Mecmuası (TM)*, İstanbul 1925, I, 146-47.

düşmüş bir kimsenin kaleminden çıkmış olması dolayısıyla, olayları naklederken sübjektif davranmış olabileceği, Lütfi Paşa tarihinin ihtiyatla kullanılmasını gerektirir. 1554 yılına kadar gelen bu tarihin en önemli kısımları, Lütfi Paşa'nın vezirlik dönemlerini anlattığı sayfalardır. Müellifin özellikle, daha o zamandan İmparatorluğun zayıflayan ve bozulmaya yüz tutan yönlerini fark edip belirtmesi ilginçtir. *Tevârih-i Âl-i Osman* 1341 yılında İstanbul'da yayımlanmış⁵⁵, bunun faksimilesi ise M. Serhan Tayşi tarafından yazılan önsöz ve hazırlanan indeksle 1990 yılında İstanbul'da yapılmıştır. Eserin son neşri ise, bütün nüshalarının ve Âlâ Bey'in notlarının değerlendirilmesi ile Kayhan Atik tarafından yayımlanmıştır⁵⁶.

Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*'ından çok, devlet teşkilâtına dair yazdığı *Âsafnâme* adlı hacmi küçük muhtevası büyük risalesi ile tanınır. Bu eserinde o, Osmanlı Devleti'nin teşkilâtı ve teşrifâtı hakkında bilgi verirken, devlet düzeninin aksayan yönlerini de belirtir. Bu alanda yazılmış ilk eser olması ve bir sadrazamın görüşlerini yansıtması, eser üzerinde çokça durulmasına, birkaç defa da yayımlanmasına yol açmıştır⁵⁷.

C- Doğrudan Kanuni Devriyle İlgili Tarihler ve Süleymannâmeler

Süleymannâme türü eserlere geçmeden önce, Yavuz Sultan Selim devri olaylarını ihtiva eden, fakat bir kısmı Kanunî zamanında kaleme alınan Selimnâmelerden de kısaca söz etmek gerekecektir. Gerçekten bu tür eserlerden bazıları Sultan Selim devri olaylarına dair olmakla birlikte Sultan Süleyman devrinde yazıldıklarından, bu dönem tarih yazıcılığına girer. Ancak, Selimnâmeler hakkında müstakil çalışmaların yapılmış olmasından dolayı, bunlardan aşağıda çok kısa olarak bahsedilerek Süleymannâmelere geçilecektir.

İdris-i Bitlisî, Yavuz Sultan Selim'in şifahî emriyle bir Selimnâme yazmaya başlamış, fakat tamamlayamadan 1520 yılında ölmüştür. Eserini Kanunî'nin emriyle oğlu Ebülfazl Mehmed Efendi, başlıklar koyarak ve son kısımlarını ikmâl ederek tamamlamıştır. Eser Hicabî Kırılancık tarafından yayımlanmıştır (Ankara 2001). Ebülfazl Mehmed'in ayrıca *Selimşahnâme*

⁵⁵ Babinger, s. 89-91; Tayyib Gökbilgin, "Lütfi Paşa", *İA*, VII, 96-101;

⁵⁶ Mehmet İpşirli, "Lütfi Paşa", *DİA*, XXVII, 234-236

⁵⁷ R. Tschudi, *Das âsafnâme des Lutfi Paşa*, Berlin 1910; Ahmet Uğur, "Âsafnâme-i Vezir Lutfi Paşa", *Ankara Üniversitesi İslâm İlimleri Dergisi*, sayı 4, Ankara 1980, s. 243-258; a. mlf., *Âsafnâme*, Ankara 1982; Mübahat Kütükoğlu, "Lütfi Paşa Âsafnâmesi (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991; M. İpşirli, "Âsafnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, III, 456.

adında yine Farsça bir Yavuz devri tarihçesi yazdığı ifade edilirse de⁵⁸, bunun büyük ölçüde babasına ait *Selimsâhnâme* ile örtüştüğü söylenebilir. En bariz özelliği yarı yarıya manzum oluşudur⁵⁹.

Aynı şekilde **Kemalpaşazâde** de daha önce yazıp II. Bayezid'e sunduğu *Tevârîh-i Âl-i Osman*'ının 9. Defteri olan Yavuz devrini Kanunî'nin emriyle kaleme almıştır⁶⁰. Celalzâde Mustafa Çelebi ise *Selimmâme*'sini yine Kanunî devrinde, hayatının son yıllarında yazmıştır⁶¹. Eser Ahmet Uğur ve Mustafa Çuhadar tarafından 1990 yılında Ankara'da yayımlanmıştır.

Yavuz Selim'in İran ve Irak seferlerine katılan **Şükrî-i Bitlisî** ise manzum *Selimmâme*'sini Kanunî devrinde düzeltip temize çekmiş ve bu padişaha sunmuştur. Mesnevî tarzında yazılmış olan bu minyatürlü eser 1620'de Çerkesler Kâtibi Yusuf tarafından nesre çevrilmiş, 1627 yılında ise Cevrî tarafından yeniden kâfeme alınmıştır. Eser Mustafa Argunşah tarafından Kayseri'de yayımlanmış (1997), minyatürleri üzerindeki değerlendirme ise Zeynep Tarım Ertuğ tarafından yapılmıştır⁶².

Şîrî de *Târih-i Feth-i Mısır* adlı Yavuz Selim devri tarihçesini Kanunî devrinde yazmıştır⁶³. **Carullah b. Fahdu'l-Mekkî** (ö. 1547)'nin *Selimmâme* türüne giren *el-Cevâhirü'l-hisân* adlı eseri⁶⁴ ile, nihayet aşağıda *Süleymannâme*'sinden bahsedeceğimiz **Mahremî**'nin *Şehnâme*'sinin birinci bölümünü teşkil eden *Selimmâme*'nin de yine Kanunî devrinde yazıldığını belirtmeliyiz.

I – Mensur Süleymannâmeler

Kanunî Sultan Süleyman devrinde yazılmış ve çoğunlukla sadece bu hükümdar döneminin olaylarından bahseden eserler genellikle *Süleymannâme*

⁵⁸ Abdülkadir Özcan, "Ebülfazl Mehmed Efendi", *DİA*, X, 357.

⁵⁹ Ş. Tekindağ, "Selimnameler", *TED*, I, 204, 207, 226-229.

⁶⁰ Bu eserin 8. ve 9. Defterleri Ahmet Uğur tarafından 1985 yılında Berlin'de yayımlanmıştır.

⁶¹ Tekindağ, aynı makale, s. 207-212. Celalzâde'nin *Selimmâme*'si için daha geniş bilgi için bk. Celia J. Kerslake, "The Selimmâme of Celalzâde Mustafa Çelebi as a Historical Source", *Turcica*, Paris 1978, IX/2-X, s. 39-51.

⁶² Tekindağ, aynı makale, s. 215-216; Zeynep Tarım Ertuğ, "Selimmâme-i Şükrî Minyatürlerinin Belge Değerleri", *Sanat Tarihi Yıllığı Nurhan Atasoy Armağanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (Baskıda).

⁶³ a. mlf., s. 220-222. Eser üzerinde Server Kılınç ve Mehmet Direk tarafından birer lisans tezi hazırlanmıştır.

⁶⁴ Tekindağ, aynı makale, s. 230.

adı altında toplanmıştır. Ancak, aşağıda görüleceği üzere başka adlar altında yazılmış olanlar da vardır.

1 – Muhteşem Süleyman döneminin en mufassal tarihini **Celalzâde Mustafa Çelebi** yazmıştır. Dolayısıyla Süleymannâmelerin en mükemmeli onun eseridir. Mustafa Çelebi aslen Tosyalıdır. Daha ziyade, kadı olan babası Celal'in adına nisbetle Celalzâde olarak anılır. Fakat onun asıl sıfatı “Koca Nişancı”dır. Devrinin öteki nişancısı Ramazanzâde Mehmed'den tefrik için kendisine bu unvan verilmiştir. Bazan “paşa”⁶⁵, bazan da “bey”⁶⁶ sıfatlarıyla nitelenen Mustafa Çelebi küçük yaşta İstanbul'a gelmiş, Veziriâzam Piri Mehmed Paşa'ya intisap etmiş ve Divan kâtibi olmuştur. Makbul İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı zamanında da liyakatini gösteren Mustafa Çelebi, 1525'te reisülküttap, on yıl kadar sonra da nişancılığa getirilmiştir. Asıl şöhretini 23 yıl süren bu görevde bulunduğu sırada Divânî yazıdaki ve inşâdaki kabiliyetinden dolayı yapan Celalzâde, Divân-ı Hümâyun'da âdeta bir kanun koyucu gibiydi⁶⁷. Mustafa Çelebi 1557 yılında bu görevden ayrılmış ve Eyüp semtindeki evine çekilmişse de 1566'da Sokullu Mehmed Paşa'nın delaletiyle tekrar nişancılığa getirilmiş ve ölünceye kadar bu makamda kalmıştır. 1567'de ölen Celalzâde'nin kabri, günümüzde Nişanca adıyla anılan mahalledeki evinin civarında inşa ettirdiği caminin yanındadır. Aynı yerde hankah ve hamamı da bulunuyordu⁶⁸.

Osmanlı Devleti'nin Tâcîzâde Cafer Çelebi'den sonra en büyük nişancısı sayılan Celalzâde Mustafa, faal geçen resmî hayatı boyunca, bilhassa iki nişancılığı arasındaki 10 yıllık devrede birçok eser kâleme almıştır. Bunların en önemlisi ve bizi ilgilendireni *Tabakâtü'l-memâlik ve Derecâtü'l-mesâlik*'tir⁶⁹. Müellif önsözde bu kitabını aslında kendi zamanına kadar devletin ihmal edilen merkez ve taşra teşkilâtı ile askerî ve sosyal yapısı hakkında bilgi vermek amacıyla yazdığını belirtmişse de, zamanımıza birçok yazması intikal eden nüshalar, yalnız Kanunî devrinin siyasî tarihi durumundadır. Müellifinin 30 tabaka ve 370 derece halinde yazdığını söylediği *Tabakâtü'l-memâlik*'in sadece 30. tabakası elimizde olup, bu da 1520-1554 yılları arası olaylarını ihtiva eder. Bu durumda akla iki ihtimal gelmektedir. Müellif ya bu teşkilât kısmını hiç yazmamış veya yazmış fakat bu çok önemli kısımlar günümüze ulaşmamıştır. Fakat Hekimoğlu Ali Paşa Ktp. nr. 778 vr. 18a'daki oğlunun el yazısıyla yazılmış nüshadaki kayda göre Celalzâde önceki 29 tabakayı yazmış gibidir.

⁶⁵ SO, IV, 375.

⁶⁶ OM, III, 37-39.

⁶⁷ Tayyib Gökbilgin, “Celal-zâde”, *İA*, III, 61.

⁶⁸ Atâî, *Zeyl-i Şakaik*, s. 113-114; *Âyîne-i zurefâ*, s. 25-27.

⁶⁹ KZ, I, 248'de adı *Târih-i Âl-i Osman*; s. 308'de ise *Târih-i Nişancı*'dir.

Oldukça ağır ve süslü bir üslûpla yazılan bu eser, Kanunî devri için orijinal bir kaynaktır. Mustafa Çelebi, kitabının giriş kısmında bu padişah devri ile ilgili daha önce yazılmış eserlerin ciddî tenkidini yapar. Bizzat yaşadığı devrin olaylarını kaleme aldığından, kaynak olarak çoğu zaman gözlemlerine dayanır. Dönemin olaylarını canlı ve ilginç tasvirlerle ele alan Celalzâde'nin *Tabakâtü'l-memâlik*'i, daha yazıldığı asırda kaynak olarak kullanılmış, Gelibolulu Mustafa Âlî ve ertesini yüzyılda Peçuyulu İbrahim gibi tarihçilerin müracaat ettiği başlıca eser olmuştur. *Tabakâtü'l-memâlik* 1937 yılında askerî neşriyat içinde *Osmanlı İmparatorluğunun Yükselme Devrinde Türk Ordusunun Savaşları ve Devletin Durumu* adı altında sadeleştirilerek yayımlanmıştır. Geniş bir giriş ve indeksle birlikte Viyana nüshasına dayalı faksimile neşri ise Petra Kappert tarafından Almanya'da gerçekleştirilmiştir (Wiesbaden 1981). Eserin iki müstesna nüshası İstanbul Üniversitesi Ktp. TY, nr. 5997 ve Süleymaniye Ktp. Ayasofya, nr. 3296'da kayıtlıdır. Çoğu defa *Tabakâtü'l-memâlik* parçaları çeşitli kütüphanelerde ayrı birer eser gibi fişlenmiştir⁷⁰. Meselâ, Selimağa Ktp. nr. 757'deki *Fetihnâme-i Cezîre-i Rodos*; Nuruosmaniye Ktp. nr. 3170/4'teki yazmanın 81-192 varakları arası, Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 289'daki ve İÜ Ktp. TY nr. 501'deki yazmalar *Tabakat*'in Rodos'un fethine dair kısmıdır⁷¹. Aynı şekilde İÜ Ktp. TY nr. 2623'teki Mohaçnâme, yine *Tabakât*'in Macaristan seferine dair bölümüdür. Ayasofya Ktp, nr. 3319'da kayıtlı *Gazavât-ı Sultan Süleyman* ile Esad Efendi Ktp. nr. 2315'teki yazmalar ise Kanunî'nin Kara Boğdan seferiyle ilgili *Tabakâtü'l-memâlik* parçalarıdır.

Celalzâde ayrıca *Mevâhibü'l-Hallak fî merâtibi'l-ahlâk* adında ahlâkî bir eser yazmış, daha sonra bunu *Enîsü's-selâtin ve celîsü'l-havâkin* adıyla genişletmiştir. Bu eserde o, üç bölüm halinde dinî ve ahlâkî konuları işler. Eser, Celalzâde'nin inşâ gücünü yansıtmaması bakımından ayrı bir değer taşır. Arapça ve Farsça'dan dinî mahiyette tercümelere de olan Mustafa Çelebi *Selimnâme* adlı eserinde Yavuz'un şehzadeliliği ve padişahlığı zamanındaki gazâ ve fetihlerini anlatır⁷². Eser Ahmet Uğur ve Mustafa Çuhadar tarafından yayımlanmıştır (Ankara 1990). Daha ziyade önceden yazılmış Selimnâmelere derlenen bu eser, verdiği bazı bilgilerle onları tamamlar mahiyettedir. Nesirdeki başarısını nazımda da gösteren Celalzâde Mustafa'nın, "Nişânî" mahlasıyla

⁷⁰ Agâh Sırrı Levend, *Gazavatnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnâmesi*, Ankara 1956, s. 4, 48, 51, 64.

⁷¹ İsmail H. Uzunçarşılı'ya göre Celalzâde bu fetihnâme-yi nişancı olmadan önce daha basit bir üslûpla yazmıştır ("Onaltıncı Asır Ortalarında yaşamış iki büyük şahsiyet: Topyalı Celalzâde Mustafa ve Salih Çelebiler", *TTK Belleten*, XXII/87, 1958, s. 408).

⁷² Uzunçarşılı, aynı makale, s. 409-411; Tekindağ, "Selimnâmeler", s. 211.

yazdığı şiirlerinin toplandığı bir de divançesinin bulunduğu nakledilir⁷³. Müellifin örfi kanunlardaki vukufunun göstergesi olan *Kanunnâme*'si ise ayrıca anılmaya değer bir eserdir⁷⁴.

2 – Muhteva bakımından 1520-1547 yılları arası olaylarını ihtiva eden bir başka Süleymannâme, Hammer'in tesiriyle yakın zamanlara kadar *Ferdî* adlı bir şaire⁷⁵, J. Von Karabacek tarafından ise Kanunî'nin oğlu Şehzâde Mustafa'ya izafe edilmiştir⁷⁶. Fakat son zamanlarda bu eserin **Kazasker Bostan Çelebi**'ye ait olduğu kesin delillerle ispatlanmış bulunmaktadır⁷⁷. Asıl adı Mustafa olan Bostan Çelebi küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm'i hıfz etmiş ve kıraat dersleri almıştır. Daha sonra devrinin ünlü alimlerinden Kemalpaşazâde ve Muhyiddin el-Fenârî ile yakın ilişki kurmuş, Kanunî'nin hocası Hayreddin Efendi'ye intisap etmiştir. Çeşitli yerlerde müderrislik ve kadılık yapan Bostan Çelebi, 1547'de Anadolu, 10 gün sonra da Rumeli kazaskeri olmuş ve 1570 yılında ölmüştür. Gerek eski⁷⁸ gerekse muahhar kaynaklarda⁷⁹ biyografisi vardır ve çoğu haşiye şeklindeki dinî eserleri sıralanırsa da *Süleymannâme*'sinden söz edilmez. Yurdaydın'ın tespitlerine göre, Süleymaniye Ktp. Ayasofya, nr. 3317'deki *Cülûsnâme-i Sultan Süleyman* adlı eser, TSMK, Revan, nr. 1283'teki *Süleymaniyye* adlı yazma ve TTK Ktp.deki *Târih-i Sultan Süleyman* adlı yazma muhteva bakımından aynıdır ve Bostan'ın telifidir. Müellifi tarafından çeşitli telif merhaleleri geçiren *Süleymannâme*'nin tam metnini veren ve 1542 yılına kadar gelen nüshası, Hammer'in koleksiyonundan Viyana Millî Ktp.ne intikal eden nr. 998'de kayıtlı olandır⁸⁰. Bostan Çelebi, son vazifelerinin dağdağalı ve meşguliyetli olması sebebiyle⁸¹, bu tarihten sonrasını yazamamış, sadece çeşitli tarihlerde eserine ilavelerde bulunmuştur. Telif merhalelerinin, bir önceki nüshanın geldiği yere yeni bilgilerin ilâvesi şeklinde olduğu dikkati çeker. Fakat her ele alışında, müellif eserinde yer yer düzeltmeler de yapmıştır. Hadiseleri ele alış şekli, özellikle bir önceki olaylarla bağlantı kuruşu, müellifin iyi bir anlatım ve sentez gücüne sahip olduğunu gösterir. Bostan'ın *Süleymannâme*'si kuru bir vekayinâme olmaktan öte, canlı tasvirler ve yer yer serpiştirilen şiirlerle

⁷³ Latîfî, s. 335-337; Âşık Çelebi, *Meşâirü 'ş-suarâ* (nşr. G. M. Meredith-Owens), Londra 1971, vr. 134a-135b; Babinger, s. 113-115; Gökbilgin, aynı madde, s. 61-63; Celia J. Kerslake, "Celâlzâde Mustafa Çelebi", *DİA*, VII, 260-262.

⁷⁴ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul 1992, IV/1, s. 361 vd.

⁷⁵ *Devlet-i Osmanîyye Tarihi* (trc. Atâ Bey), İstanbul 1330, V, 3.

⁷⁶ Babinger, s. 92-93.

⁷⁷ Yurdaydın, "Bostan'ın Süleymannâmesi", *TTK Belleten* (Nisan 1955), XIX/74, s. 137-202.

⁷⁸ Atâî, s. 129-132; *KZ*, I, 191.

⁷⁹ *SO*, IV, 376; *OM*, I, 253.

⁸⁰ Öteki nüshaları için bk. *Gazavatnâmeler*, s. 51-53, 166, 167.

⁸¹ Nezihî Aykut, "Bostan Çelebi", *DİA*, VI, 308.

aynı zamanda edebî bir nesir örneğidir. Hasanbeyzâde'nin Bostan'dan istifade etmiş olabileceği bir yana bırakılırsa⁸², Ferdî'ye atfettiği bu eser üzerinde ilk defa Hammer durmuş, daha sonra pek dikkati çekmemiştir. Halbuki Celalzâde Mustafa'nın ve Matrakçı Nasuh'un eserleri kadar tafsilatlı değilse de, padişah hocası Hayreddin Efendi'ye yakınlığı dolayısıyla özellikle sarayla ilgili hadiselerde adı geçen müelliflerden daha geniş bilgiler veren Bostan Çelebi'nin *Târih*'i, ilgili dönemin orijinal kaynaklarındanır⁸³.

3 – Bir başka Süleymannâme yazarı, Koca Nişancı Mustafa Çelebi'nin kardeşi **Celalzâde Salih Çelebi**'dir. İlmîyeden yetişen bu kişi ünlü hattat Şeyh Hamdullah'ın⁸⁴ ve İbn Kemal'in talebesi olmuş, yazısının güzel olmasından dolayı Kemalpaşazâde'nin bazı eserlerini temize çekmiştir. Müderrisliği sırasında, Kanunî Sultan Süleyman'ın Belgrad, Rodos ve Budin seferlerinin tarihçesini yazarak padişaha takdim ile onun teveccühünü kazanan Celalzâde Salih Çelebi, onun emriyle *Firuzşah Hikâyesi*'ni sekiz büyük cilt halinde Farsça'dan Türkçe'ye çevirmiştir. 1545'te müfettiş olarak Mısır'a gitmiş ve bu sırada *Târih-i Mısır*'ı kaleme almıştır⁸⁵. Oradan döndükten sonra bazı yerlerde kadılık yapan Salih Çelebi, üç yıllık Mısır kadılığından sonra 1550'de emekli olmuştur. Bu sırada Eyüp semtindeki evinde sürekli telifatla meşgul olmuş, çoğu dinî ve ahlâkî nitelikte pek çok eser kaleme almıştır⁸⁶. Şehzâde Bayezid'in emriyle Cemaleddin Muhammed Avfi'nin *Cevâmiü'l-hikâyât ve Levâmiü'r-rivâyât* adlı ahlâkî eserini Farsça'dan Türkçe'ye çevirince mükâfaten evinin yakınındaki Eyüp Medresesi müderrisliğine getirilen Salih Çelebi 1565 yılında ölmüştür. Aynı zamanda iyi bir şair olup bir divanı vardır⁸⁷.

Celalzâde Salih'in Osmanlı tarihiyle ilgili birkaç fetihnâmesinin varlığı bilinmekteydi⁸⁸. Bu arada *Târih-i Sultan Süleyman* adlı eseri de ismen biliniyor⁸⁹, fakat bunun mahiyet ve muhtevası hakkında kesin bir şey söylenemiyordu. Halbuki Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi'nin verdiği bilgilere göre o, *Târih-i Sultan Süleyman* adıyla bir Süleymannâme yazmış olmalıydı. Bu hususta ilk bilgiyi H. O. Fleischer ile F. Delitzsch vermiş, Yurdaydın ise Salih Çelebi'nin 1520-1528 yılları arasını, yani Kanunî'nin ilk üç seferini konu alan

⁸² Yurdaydın, aynı makale, s. 137-202.

⁸³ a. mlf., göst. yer.

⁸⁴ Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i hattatîn*, İstanbul 1928, s. 229.

⁸⁵ Uzunçarşılı, aynı makale, s. 430-433.

⁸⁶ Gökbilgin, "Celal-zâde", *İA*, II, 63-64.

⁸⁷ Latîfî, s. 400; Âşık Çelebi, s. 214b-216a; Atâî, s. 47-49.

⁸⁸ *OM*, II, 279; Babinger, s. 112; *Gazavatnâmeler*, s. 40, 42, 47-48, 379.

⁸⁹ Gökbilgin, aynı makale, s. 63.

bir tarih yazdığını ispatlamıştır⁹⁰. Yani yakın zamanlara kadar Salih Çelebi'nin *Târih-i Âl-i Osman*'ının ayrı başlıklar altındaki parçaları müstakil eserler zannedilmekte ve öylece değerlendirilmekte idi. Halbuki metin içinde bunların isimleri yazılmış değildir. Muhtevalarına bakılarak sonradan isimlendirilmişlerdir⁹¹. Salih Çelebi, *Süleymannâmesi*'sinin Rodos seferiyle ilgili kısmını yazarken muhtemelen Bostan'ın eserinden faydalanmıştır⁹². *Süleymannâme*'nin bilinen tek mükemmel nüshası Leipzig şehir kütüphanesindedir. Bu nüsha muhtemelen müellif hattıyla yazılmıştır. Öteki kütüphanelerde bulunan parçalar *Mohaçnâme* veya *Fetihnâme* adlarıyla kayıtlıdır.

4-Tarihini II. Bayezid'in emriyle yazan, dolayısıyla bu padişah dönemi tarihçileri arasında geçmesi gereken **Kemalpaşazâde**'yi de, *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı büyük eserine Kanunî'nin emriyle ilavelerde bulunmasından dolayı bu padişah devri tarihçileri arasına almak yanlış olmaz kanaatindeyiz. İbn Kemal 1468 yılında muhtemelen Tokat'ta doğmuştur. Asıl adı Şemseddin Ahmed ise de, dedesine nispetle o hep İbn Kemal veya Kemalpaşazâde olarak bilinir. İyi bir tahsil gören ve önce askeriyeye sonra da ilmiyeye yönelen Şemseddin Ahmed, devrinin ünlü bilginlerinden dersler almıştır. Çeşitli medreselerde müderrislik, sonra da önemli yerlerde kadılık yapmıştır. Yavuz Selim'in büyük teveccüh ve takdirini kazanmış, 1516'da Anadolu, bir süre sonra da Rumeli kazaskeri olmuştur. Bu sıfatla Yavuz'un Mısır seferine katılmış, bu sırada padişahın emriyle İbn Tagrıbirdi'nin *en-Nücümü'z-zâhire*'sini Arapça'dan Türkçe'ye çevirmiştir. 1526'da Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'nin ölümü ile boşalan şeyhülislâmlığa getirilen İbn Kemal'in, Yavuz Selim gibi Kanunî Süleyman'ı da Şî'ler üzerine yapılan seferlerde teşvik ettiği malumdur. Bu büyük bilgin 1534'te ölümüne kadar şeyhülislâmlıktan alınmamıştır⁹³.

Fatih Sultan Mehmed zamanında doğan, II. Bayezid'in emriyle Türkçe bir Osmanlı tarihi yazmakla görevlendirilen İbn Kemal *Tevârih-i Âl-i Osman* adında genel bir Osmanlı tarihi kaleme almış⁹⁴, II. Bayezid'in lütuf ve ihsanlarına mazhar olmuştu. Bu bakımdan o, yukarıda denildiği gibi, aslında bu padişah devri tarihçilerinden sayılırsa da, daha sonra Kanunî'nin emriyle bu

⁹⁰ Yurdaydın, "Celalzâde Salih'in Süleymannâmesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1967, XIV, 1-12.

⁹¹ *Gazavatnâmeler*, göst. yerler.

⁹² Yurdaydın, aynı makale, s. 11-12; "Celalzâde Salih çelebi", *DİA*, VII, 262-264

⁹³ Mecdî, *Tercüme-i Şakaik*, s. 381-385; Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", *DİA*, XXV, 238-240

⁹⁴ *KZ*, I, 283; *Âyine-i zurefâ*, s. 19-20.

eserine I. Selim dönemini eklemiş, Kanunî devrini 1526 yılına kadar getirmiştir⁹⁵. Her padişah dönemine bir defter tahsis eden Kemal Paşazâde önce sekiz defterden oluşan *Tevârih-i Âl-i Osman*'ına, dokuzuncu ve onuncu defterleri de eklemiş, böylece on defterden teşekkül eden büyük bir Osmanlı tarihi kaleme almıştır. O, bu eseri ile âdetâ İdris-i Bitlisi'nin, yine II. Bayezid'in emriyle yazdığı Farsça *Heşt Bihişt*'ine nazire olarak Türkçe ile de bir Osmanlı tarihi yazılabileceğini göstermek istemiştir. İbn Kemal eserinin ilk sekiz defterini 1510 yılında II. Bayezid'e takdim etmiştir. Bu hükümdarın son zamanlarında ortaya çıkan şehzâdeler vak'ası ile I. Selim devrinin olayları 9. Defterde anlatılmıştır. Burada bizi ilgilendiren 10. Defter "*Mohaçnâme*", "*Târih-i unğurus*", "*Fetihnâme*", "*Gazavât-ı Sultan Süleyman*", "*Zafernâme-i Sultan Süleyman*"⁹⁶, hatta "*Süleymannâme*"⁹⁷ adları ile anılır⁹⁸. Nitekim *Keşfü'z-zunûn*, I, 285'te adı geçen bu defter M. Pavet de Courteille tarafından İbn Kemal'in müstakil bir eseri zannedilerek Türkçe metinle birlikte *Histoire de la campagne de Mohacz* adı altında Fransızca olarak 1859'da Paris'te yayımlanmış⁹⁹, son olarak da Şefaettin Severcan tarafından neşredilmiştir¹⁰⁰. Onuncu defterde müellif, Kanunî'nin cülûsundan itibaren yaptığı seferleri ele almış ve daha ziyade gözlemlerine dayanarak orijinal bir kaynak meydana getirmiştir. Fakat, Kanunî Sultan Süleyman devrinin ilk yedi yılına dair olan onuncu defterin, bu dönem olaylarını bir bütün olarak ihtiva etmemesi, müellifinin o sırada şeyhülislâm bulunması yüzünden meşguliyetinin çokluğuna hamledilebilir. Bunun içindir ki, yukarıda denildiği gibi, bu defter çeşitli kütüphanelerde farklı adlarla kaydedilmiştir¹⁰¹.

Çoğu İslâmî mahiyette yüzlerce risalesi, Arapça ve Farsça'dan tercümelediği İbn Kemal'in dil ve edebiyat alanında eserleri¹⁰², hatta değerli şiirleri de vardır¹⁰³. Risalelerinden 36'sı *İkdam* sahibi Ahmed Cevdet tarafından 1316'da neşredilmiştir. Bazıları dışında dinî ve edebî eserleri henüz ele alınmamıştır. *Tevârih-i Âl-i Osman*'ın birinci ve ikinci defterleri eski harflerle,

⁹⁵ İsmet Parmaksızoğlu, "Kemal Paşa-zâde", *İA*, VI, 565;

⁹⁶ *Gazavatnâmeler*, s. 3, 43-45, 166.

⁹⁷ Bayezid Devlet Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 2447.

⁹⁸ Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu*, İstanbul 1961, II, 347-348.

⁹⁹ Yedinci defterin İstanbul'un fethine dair kısmı da ayrı bir eser sanılarak *Târih-i Kostantiniyye* adıyla anılmıştır (*Gazavatnâmeler*, s. 170).

¹⁰⁰ Ankara 1996.

¹⁰¹ Yurdaydın, "Kemalpaşazâde'nin Tevârih-i Âl-i Osman'ının Onuncu Defteri Hakkında", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1956, III, 107-115.

¹⁰² Atsız, "Kemal Paşaoğlu'nun Bibliyografyası", *ŞM*, 1966, VI, 71-112.

¹⁰³ Sehî Bey, s. 92-93; Latîfî, s. 117, 251, 262, 320, 431.

yedinci defteri ise edisyon kritik ve faksimile halinde Şerafettin Turan tarafından yayımlanmıştır. Sekizinci ve dokuzuncu defterler ise Ahmet Uğur tarafından 1985 yılında Almanya'da; onuncu defterin ikinci yayını ise Şefaattin Severcan tarafından gerçekleştirilmiştir (Ankara 1996) . Dördüncü defteri ise Koji İmazawa neşretmiştir (Ankara 2000).

II – Manzum Süleymannâmeler

Kanunî Sultan Süleyman devrinde yazılmış ve çoğu şairinin mahlasıyla anılan ve hiçbiri Kanunî devrinin tamamını ihtiva etmeyen manzum Süleymannâmelerin sayısı oldukça fazladır. Bunların belli başlıları ve hakkında bilgi edinilebilenler aşağıdadır.

1 – Gubarî Abdurrahman b. Abdullah'ın *Süleymannâme*'si

Akşehir'de doğan¹⁰⁴ Abdurrahman Efendi, ilk öğrenimini orada, medrese tahsilini ise İstanbul'da yapmıştır. Nakşî tarikatine intisap etmiş, bir ara Mekke'ye gitmiş, oradan dönünce Şehzâde Bayezid'in oğlu Orhan'a muallim ve nedim olmuştur. Kanunî'nin İrakeyn seferine (1534-1536) kâtip olarak katılan Gubarî, İstanbul'a dönünce Surre eminliğine getirilmiş, 1566 yılında Mekke'de ölmüştür¹⁰⁵. Şeyh Hamdullah'ın oğlu Mustafa Dede'den hat dersi alan Abdurrahman Efendi, özellikle gubarî yazıdaki becerisinden dolayı bu mahlası kullanmıştır¹⁰⁶. Farsça olan Süleymannâmesinin adı *Şehnâme*'dir. 1551 yılında Kanunî'nin emriyle yazmaya başladığı bu eser, I. Süleyman devrinin ilk yıllarına ait bir tarihçedir. Şehnâme tarzının özelliklerini aksettiren eserin bir nüshası Manisa Genel Ktp., nr. 1346'da; bir başka nüshası da Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 764'te kayıtlıdır. *Şehnâme*'nin üçte birine yakın kısmı tevhidler, ilâhîler, münâcâtlar ve Şehzâde Süleyman'a nasihatlerle doludur. Kalan kısımlar ise Yavuz Selim'in ölümü ve yine Kanunî'ye medhiyelere ayrılmıştır.

Gubarî, *Kâbenâme* adlı eserini 1556 yılında yazmıştır. Burada o, Harem-i Şerif'in tarihçesinden, Sultan Süleyman'ın burada yaptırdığı tamir ve

¹⁰⁴ Latîfî'ye ve Atâî'ye göre Karamanlıdır (*Tezkire*, s. 189-190); *Zeyl-i Şakaik*, s. 192-193.

¹⁰⁵ Âşık Çelebi, *Meşâirü 'ş-suarâ*, vr. 285a-286b; *SO*, III, 311.

¹⁰⁶ *Tuhfe-i hattâtîn*, s. 354.

tesislerden, tahsis ettiği vakıflardan bahseder. Şairin ayrıca *Şebistân-ı Hayâl Nazîresi* ile *Yûsuf ve Züleyha* adlı bir başka nazîresi vardır¹⁰⁷.

2 – Mahremî'nin *Süleymannâme*'si

Mahremî İstanbul'da doğmuş, Galata'da yetişmiştir. Uzun süre Aşçızâde Hasan Çelebi'ye (ö. 942/1535-36) Galata ve Selanik kadılıklarında nâiblik yapmış, Selanik'ten İstanbul'a gelirken bir düşman gemisi tarafından karısı ve iki çocuğu ile esir düşmüştür. Onları rehin bırakan Mahremî, kurtarmak için para bulmak üzere geldiği İstanbul'da 1535 yılında ölmüştür¹⁰⁸. Rehinelere daha sonra Nakkaş Haydar tarafından 1700 flori ile kurtarılmıştır¹⁰⁹. Çağdaşları Beyanî ile Kınalızâde Hasan Çelebi ondan “şuh tabiatlı ve erbâb-ı lütfun hemdemi” olarak söz ederler¹¹⁰. Âşık Çelebi ise, lafız ve teşbihleri tamamen Türkçe olan bir “Basitnâme”sinden bahseder¹¹¹. Fâizî, *Şehnâme*'sinden aldığı bir parçayı *Tezkire*'sine dercetmiştir¹¹². Latîfi ile Gelibolulu Âlî ise *Selimmâme* sahibi Keşfi ile aralarındaki münazaralara temas ederler¹¹³.

Adı bazan *Şehnâme*, çoğu zaman da *Süleymannâme* olarak geçen¹¹⁴ Mahremî'nin manzum eseri iki kısımdan oluşur. İlk bölüm Yavuz Sultan Selim'in gazâlarını, ikinci bölüm ise kısmen Kanunî'nin gazâlarını ihtiva eder. Tam bir *Selimmâme* sayılabilecek birinci kısım eserin hemen hemen üçte ikisini oluşturur¹¹⁵. Burada I. Selim'in İran ve Mısır seferleri geniş bir şekilde ele alınmıştır. Önsözde (vr. 19b) Sultan Süleyman'ın sena edilmesi, eserin bu padişah zamanında yazılmış olduğunun delilidir. Eserini gaybî bir işaretle kaleme aldığını belirten şair, adını *Şehnâme* koyduğunu¹¹⁶ söyler. Eserin bizi daha çok alâkadar eden ikinci kısmı Kanunî'ye medhiye ve ondan atıyye talebiyle başlar (vr. 238a). Daha sonra Canberdi Gazalî isyanı ile Belgrad ve Rodos seferlerine geçilir. Kitap, Kara Boğdan ve Eflak'ın da cizyeye tâbi tutulduğundan bahisle sona erer. Eserini Sultan Süleyman'a hediye ettiğini, onun vereceği caize ile ömrünün sonuna kadar refah içinde yaşayacağını

¹⁰⁷ İ. Parmaksızoğlu, “Abdurrahman Gubarî'nin hayatı ve eserleri”, *Tarih Dergisi*, İstanbul 1950, I/2, s. 347-356.

¹⁰⁸ SO, IV, 98'de III. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında öldüğü belirtilir.

¹⁰⁹ Köprülüzâde M. Fuad, *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri*, İstanbul 1928, s. 18-24.

¹¹⁰ Beyanî, *Tezkiretü ş-şuarâ* (nşr. İbrahim Kutluk), Ankara 1997, s. 251; Hasan Çelebi, *Tezkire* (nşr. Şemsettin Kutluk), Ankara 1981, II, 856-858.

¹¹¹ *Meşâirü ş-şuarâ*, vr. 117b-118a.

¹¹² *Zübdetü'l-eş'âr*, İÜ Ktp., TY. 1646, vr. 97a-98b.

¹¹³ Latîfi, s. 298-299; *Kühnü'l-ahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 5959, vr. 417a.

¹¹⁴ KZ, II, 1026; OM, III, 183.

¹¹⁵ TSMK, Revan, nr. 1287, vr. 1b-230a.

¹¹⁶ Halbuki Beyanî ve Latîfi'ye dayanarak Hammer ve ondan naklen Babinger (s. 72), onun sadece Sultan Süleyman'ın gazâlarını ihtiva eden bir *Süleymannâmesinden* bahsederler.

belirten Mahremî'nin son beyitleri yine padişahın medhiyesine ayrılmıştır. Devrinin olaylarını rivayet ve nakillere dayanarak anlatan Mahremî'nin asıl önemi, dil ve üslûbunun sadeliği, dolayısıyla millî edebiyatımızın ilk temsilcilerimizden olmasından gelir¹¹⁷. Nitekim Âşık Çelebi de lafız ve teşbihleri tamamen Türkçe olan "Basitnâme"sinden söz eder ve misal olarak,

Gördüm seyirtir ol elâ gözlü geyik gibi

Düşüm saçı tuzağına ben üveyik gibi

beyitini verir¹¹⁸.

Mahremî'nin *Şehnâme*'sinin şimdilik bilinen tek nüshası TSMK, Revan, nr. 1287'de bulunmaktadır¹¹⁹. 346 varak olan bu yazma talik hatla yazılmıştır. Ağâh Sırrı Levend, Mahremî'nin bir de II. Bayezid'in sefer ve zaferlerinden bahseden bir eserinden ve bunun bir nüshasının Türk Dil Kurumu Ktp., nr. 77'de bulunduğundan söz eder¹²⁰.

3 – Hâkî'nin *Süleymannâme*'si

TSMK Ktp., Revan, nr. 1289'daki *Süleymannâme* Hâkî mahlaslı birine aittir. Şiirlerinde bu mahlası kullanmış birçok şair vardır¹²¹. *Süleymannâme*'deki bir kayıttan şairin Niğde kadısı olduğu ve Kanunî'nin Revan ve Nahcivan seferlerine katıldığı¹²² anlaşılmaktadır. Bazı eserlerde Niğdeli ve *Selimmâme* müellifi olarak gösterilen¹²³ Hâkî'nin kimliği henüz aydınlanmış değildir. Ancak bu zatın manzum *Süleymannâme*'sini 1560 yılında kaleme aldığı bilinmektedir.

Hâkî eserini gaybî bir işaretle yazmıştır. *Süleymannâme*'sine klasik bir girişle başlamış, Kanunî'yi ve Veziriâzam Rüstem Paşa'yı övdükten sonra, bu seferin sebepleri üzerinde durmuş, daha sonra ordunun güzergâhı, savaş ve nihayet Amasya Antlaşması'ndan bahsetmiştir. Eser, Kanunî'nin İstanbul'a dönüşüyle sona erer. Hâkî'nin, Sultan Süleyman'ı çok övmesi, Şehzâde Mustafa'nın katli gibi üzücü olaydan söz etmemesi, eserini padişaha takdim

¹¹⁷ Köprülüzâde, aynı eser, s. 19; Nihad Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1983, s. I, 622.

¹¹⁸ *Meşâirü 'ş-şuarâ*, vr. 118b.

¹¹⁹ Eserin Yavuz devriyle ilgili kısmı Hatice Aynur tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır (İstanbul 1993).

¹²⁰ *Gazavatnâmeler*, s. 176.

¹²¹ *SO*, II, 264.

¹²² TSMK, Revan, nr. 1289, vr. 6a.

¹²³ *OM*, III, 186; Babinger, s. 61.

etmiş olabileceğini akla getirmektedir. Şairin ifadesi çağdaşlarına göre biraz ağır ve kurudur¹²⁴.

4 – Eyyûbî'nin *Süleymannâme*'si

Eyyûbî mahlaslı şaire ait bilgilerimiz de hemen sadece *Süleymannâme*'sine dayanır¹²⁵. Buna göre Eyyûbî, İstanbul'un Eyüp semtinde doğmuş ve bu yüzden Eyyûbî mahlasını almıştır. Yine eserinden anlaşıldığına göre şair Yeniçeri Ocağı ile ilgilidir. *Süleymannâme*'nin, yazarı tarafından konulmuş bir adı olmamakla birlikte, *Risâle-i Pâdişâhnâme* veya daha yaygın olarak *Menâkıb-ı Sultân Süleyman* adlarıyla anılması bazı muahhar kayıtlardan kaynaklanmaktadır. Eyyûbî, manzum tarihçesini, İstanbul'da bir fırtına neticesinde su kemerlerinden yıkılmasından sonra, şehrin yaz mevsimlerinde su sıkıntısı çekmekten kurtulması münasebetiyle 972/1564-65'te yazdığını belirtir¹²⁶. 1495 beyitten oluşan eserin baş kısmında kısaca Sultan Süleyman'ın Belgrad, Rodos, Budin, Viyana, Alman, Bağdat, Korfı, Boğdan, İstabur, İstoni-Belgrad ve Nahcivan seferlerinden bahsedildikten sonra, bu padişahın İstanbul ve taşradaki hayrâtı zikredilir. Asıl metne daha sonra geçilir. Burada, İstanbul'daki su yollarının tamirinden bahsedilir. Bu tamirat işinde Mimar Sinan'dan başka, Kaptanı derya Piyale Paşa ile Yeniçeri Ağası Ali Ağa (1567'de kaptanı derya olan Müezzinzâde Ali Paşa)'nın faaliyetlerinden de söz edilir. Risale bu kısmı itibariyle aynı konuda Selanikî Mustafa¹²⁷ ve Peçuyulu İbrahim'in verdiği bilgileri¹²⁸ tamamlamaktadır¹²⁹. *Menâkıb-ı Sultân Süleyman*, Mehmet Akkuş tarafından yayımlanmıştır (Ankara 1991).

5 – Senâî'nin *Süleymannâme*'si

Senâî ve eseri hakkında bildiklerimiz çok azdır. Kanunî Sultan Süleyman devrinde yaşamış Senâî mahlaslı, biri Balıkesirli diğeri Manısalı iki şair vardır¹³⁰. Manısalı olan seyahate çıkmış, nâiblik yapmış, daha sonra Kanunî'nin oğlu Şehzâde Mustafa'ya muallim olmuş, onunla birlikte Amasya'ya gitmiş ve 970/1561-63'te orada ölmüştür¹³¹. Bazı eserleri *Osmanlı Müellifleri*'nde zikredilen Senâî Mehmed'in *Süleymannâme*'sinden söz edilmez, sadece

¹²⁴ *Gazavatnâmeler*, s. 57-58.

¹²⁵ *OM*, III, 10; Babinger, s. 72'de bazı tercümelerinden de söz edilir.

¹²⁶ Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2422, vr. 10a-12a.

¹²⁷ Selanikî, *Târih* (nşr. M. İpşirli), Ankara 1998, I, 1 vd.

¹²⁸ Peçuyulu, *Târih*, İstanbul 1283, I, 424 vd.

¹²⁹ Robert Anhegger, "Eyyûbî'nin Menâkıb-ı Sultân Süleyman'ı", *Tarih Dergisi*, I/1-2, İstanbul 1949, s. 119-138; *Gazavatnâmeler*, s. 56.

¹³⁰ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkire*, s. 241-243.

¹³¹ *OM*, II, 118; III, 35; *SO*, II, 65'te şehzâde ile aynı tarihte yani 1553'te öldüğü belirtilmektedir.

Selimnâme'sinin adı verilir¹³². Fakat, aynı eserin III, 35'te adı geçen Senâî'nin Kanunî devriyle ilgili bir eserinden bahsedilir¹³³. Yine *Osmanlı Müellifleri*, II, 119-120'de biyografisi verilen Balıkesirli Senâî ise Kınalızâde Hasan'ın çağdaşdır. *Süleymannâme* en geç 947/1540-41'de tamamlandığına göre, müellifinin muhtemelen Manisalı Senâî olması gerekir.

Gerek Hasan Çelebi, gerekse Gelibolulu Âlî tarafından pek beğenilmeyen Senâî'ye¹³⁴ atfedilen *Süleymaniyye* veya *Fütûhât-ı Sultân Süleyman* adlı manzum tarihçenin telif sebebi bir ilhâm-ı ilâhiye dayanır. Bir gece dostları ile Kanunî'nin gazâlarını konuşurken birden kulağına, "niçin bunları yazıp şerh etmiyorsun" şeklinde gaybdan bir ses gelmiş, Senâî de hemen padişaha giderek bunu anlatmış, onun emri üzerine eserini manzum olarak yazmış ve adını *Süleymaniyye* koymuştur¹³⁵. Revan Ktp. nr. 1288'deki nüsha 95 varaktır. Bu yazmanın sonundaki 1 Rebûlevvel 947/6 temmuz 1540 kaydının eserin yazıldığı tarih olması mümkündür. En azından eser, bu tarihten az önce kaleme alınmış olmalıdır¹³⁶. Mesnevî tarzında yazılmış 4500 beyitten oluşan *Süleymaniyye*, Allah'a hamd ü senâ, Peygamber'e salât ü selâmdan sonra Kanunî'ye medhiyelerle başlar. Daha sonra sırasıyla Sultan Süleyman'ın Batı'daki ve Doğu'daki gazâ ve fetihleri anlatılır. Kitap Kara Boğdan seferi ile 1538 yılında sona erer. Senâî'nin sık sık tekrarladığı,

Rivâyettir kelâm-ı gâziyândan
İşittim ben lisân-ı ârifândan

Rivâyettir zebân-ı râviyândan
Seferde bulunan pîr ü cevândan

beyitlerinden, eserini savaflara katılanların nakillerinden istifade ile yazdığı anlaşılmaktadır. *Süleymaniyye*, edebî değeri bir yana, devrin iskân siyaseti, idare usulü, ordunun dahilî taksimatı ve sefere çıkış merasimleri hakkında verdiği detaylı bilgilerle Kanunî devrinin ilk yarısı için orijinal bir kaynaktır.

6 – **İranlı İsmail** adlı bir şair tarafından yazılan *Fütûhât-ı Süleymanî* adlı manzum Farsça eser de 1540'a kadar gelen bir Kanunî devri tarihçesidir. Devrin olaylarının çoğuna şahid olmuş biri tarafından kaleme alınmış bu eserde, sefer ve fetihlerden başka, belli başlı vezirler ve padişahın İstanbul'daki imaretleri,

¹³² OM, III, 185; *Gazavatnâmeler*, s. 30; Tekindağ, "Selimnâmeler", s. 229.

¹³³ Krş. *Gazavatnâmeler*, s. 30; Tekindağ, aynı makale, s. 229.

¹³⁴ Âşık Çelebi, s. 259b-260a.

¹³⁵ TSMK, Revan, nr. 1288, vr. 5a-b.

¹³⁶ Karatay, *TSMK, Türkçe Yazmalar*, I, 223; *Gazavatnâmeler*, s. 66.

hattatlar ve hâfızlar hakkında da bilgiler verilir. Topkapı Sarayı Ktb. Revan, nr. 1422'deki nüshası 82 varaktır ve 946/1539-40'ta kaleme alınmıştır¹³⁷.

III – Anonim Süleymannâmeler

1 – *Cihâdü'l-mücâhidîn* adlı anonim Süleymannâme 1520-1531 yılları arası olaylarını ihtiva eder¹³⁸. Eserin TSMK. Hazine, nr. 1434'deki nüshası katalogda *Cihâd-ı Sultan Süleyman* adıyla geçer¹³⁹. Manzum mesnevî tarzındaki eser 3800 beyitten oluşur.

2 – Bu devirle ilgili bir başka anonim eser *Gazavât-ı Sultan Süleyman-ı Kanunî*'dir. Nuruosmaniye Ktp. nr. 3170/4'te kayıtlı mecmuanın 181a-192b varakları arasında bulunan bu çok kısa Süleymannâme'de Kanunî'nin sefer ve zaferlerinden bahsedilir¹⁴⁰.

3 – Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Hazine, nr. 1571'de kayıtlı olup Kanunî devrini 1558'e kadar 30000 beyitle anlatan Farsça manzum *Süleymannâme* ise Şehnâmeçi Fethullah'ın eserinin beşinci bölümüdür¹⁴¹. 617 varak olan bu eserin asıl önemi, çok değerli 69 minyatür ihtiva etmesinden gelir. Bu minyatürler Osmanlı tarihi ressamlığının ilk örnekleridir¹⁴². Bu eserden aşağıda bahsedilecektir.

4 – Bir başka anonim Süleymannâme, *Fütûhât-ı Cemîle* adını taşır. Farsça manzum mesnevî tarzındaki bu eser Kanunî Sultan Süleyman devrinde, hemen sadece 1551 yılında yapılan Macaristan seferi ve bu sıradaki fetihleri ihtiva eder. Karatay'a göre bu eser Hazine, nr. 1592'de kayıtlı *Şehnâme*'ye benzemekte ise de, ona göre daha kısa ve yalnızca Macaristan seferine dairdir¹⁴³.

5 – *Hikâye der-zamân-ı Sultan Süleyman* adlı anonim tarihçede ise Kanunî devri olayları gelişigüzel serpiştirilmiş, bu arada bazı ulemânın biyografileri verilmiştir¹⁴⁴.

¹³⁷ Karatay, *TSMK, Farsça Yazmalar*, s. 60-61.

¹³⁸ *Gazavât-nâmeler*, 40.

¹³⁹ Karatay, *Türkçe Yazmalar*, I, 228.

¹⁴⁰ *TCYK*, 283-284; *Gazavât-nâmeler*, 64.

¹⁴¹ Karatay, *Farsça Yazmalar*, s. 61.

¹⁴² Nurhan Atasoy, "1558 Tarihli Süleymannâme ve Macar Nakkaş Pervane", *Sanat Tarihi Yıllığı*, İstanbul 1970, III, 167; Zeren Akalay, "Tarihî Konularda Türk Minyatürleri", aynı eser, s. 151.

¹⁴³ Karatay, *TSMK Farsça Yazmalar*, s. 61-62. Esin Atıl'a göre bu manzum eserin şairi Şehnâmeçi Fethullah Ârifî'dir (*Süleymannâme*, Washington 1986, s. 56-57).

¹⁴⁴ *TCYK*, s. 286; *Gazavât-nâmeler*, s. 68.

6 – *Hızânetü'l-inşâ* adlı eser de 1520-1527 yılları olaylarını veren anonim bir Süleymannâmelerdir¹⁴⁵

7 – Aynı şekilde, TSMK, Revan, nr. 1268'de bulunan *Dâsitân-ı Sultân Süleyman* adlı anonim tarih ise 1520-1537 yılları arası olaylarını ihtiva eder¹⁴⁶.

Babinger'in 84. sayfada ve ondan naklen Levend'in *Gazavatnâmeler*, s. 69'da zikrettiği *Süleymannâmeler* hakkında bilgi edinilememiştir. Aynı şekilde Babinger, s. 85; *Gazavatnâmeler*, s. 69'da ünlü şair Nev'î'nin de bir *Süleymannâme*'sinin adı geçerse de, çağdaş kaynaklarda Nev'î'ye ait böyle bir eserin varlığına dair bir kayıt yoktur.

Gerek Sivasî Şemseddin Ahmed'in IV. Murad adına yazdığı¹⁴⁷, gerekse Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin ünlü *Süleymannâme*'si (Bulak 1248) çok sonra kaleme alınmış olduklarından konumuza girmezler.

Süleymannâmeler bahsini, bazı biyografya ve kataloglarda adları geçen ve bir kısmı özel kitaplıklarda bulunanlara işaretle bitiriyoruz. *Osmanlı Müellifleri*, III, 120, 169 ve ondan naklen Babinger, s. 84'te adı geçen Bursalı Şemsî'ye ait *Süleymannâme* hakkında bilgi edinilememiştir¹⁴⁸. Aynı şekilde kaside ve gazel üstadı Kastamonulu Harîrî (ö. 940/1533-34) de¹⁴⁹ bir *Süleymannâme* kaleme almış, bunu Kanunî'ye takdim etmiş ve padişah tarafından taltif edilmiştir¹⁵⁰. Fakat bu eserin her hangi bir nüshasına rastlanamamıştır. Tebrizli Şâhî b. Kasım Çelebi (ö. 1538)'nin Süleymannâmesinin adı Bağdatlı İsmail Paşa'nın *Keşfü'z-zunûn Zeyli*'nde¹⁵¹ geçerse de her hangi bir nüshası görülememiştir. Aynı şekilde Hammer, Hayâtî'ye ait bir *Süleymannâme*'den bahsederse de¹⁵², bu şair ve eseri hakkında da bilgi edinilememiştir¹⁵³. Bir başka Süleymannâmenin adı da *Osmanlı Müellifleri*, I, 42'de geçer. Bihîştî Ramazan (ö. 970/1571-72) adlı birine izafe edilen bu eser hakkında da bilgi edinilememiştir¹⁵⁴.

¹⁴⁵ Erhan Afyoncu, "Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları", s. 125.

¹⁴⁶ Karatay, *TSMK Türkçe Yazmalar*, I, 217.

¹⁴⁷ *Gazavatnâmeler*, s. 66-67.

¹⁴⁸ aynı eser, s. 67.

¹⁴⁹ Latîfî, s. 217-218; Kınalızâde, s. 283.

¹⁵⁰ Babinger, s. 71.

¹⁵¹ Krş. *Esmâü'l-müellifin*, İstanbul 1951, V, 415.

¹⁵² *Devlet-i Osmaniyye Tarihi* (trc. Atâ Bey), VI, 158.

¹⁵³ Babinger, s. 61; *Gazavatnâmeler*, s. 69.

¹⁵⁴ *SO*, II, 34; Babinger, s. 50.

D – Fetihnâme ve Zafernâmeler

Fetihnâme tabiri, bir şehrin veya bir kalenin alınması; **zafernâme** tabiri ise galibiyetle biten savaşları komşu hükümdarlara, hanlara, prenslere, valilere ve önemli taşra kadılarına bildirmek üzere gönderilen mektuplar için kullanılır. Bu tür eserler kısa ve hamasî bir hava taşımakla birlikte, genel tarihleri ve kronikleri tamamlamaları bakımından vazgeçilmez tarih kaynaklarından sayılırlar.

Uzun süren hükümdarlığının yaklaşık dörtte birini seferlerde geçiren Kanunî Sultan Süleyman'ın fetih ve zaferleri için çok sayıda eser yazılmıştır. Fakat yukarıda temas edildiği gibi, çeşitli kütüphanelerde farklı adlar altında kayıtlı birçok yazmanın, büyük bir Osmanlı tarihinin veya bir Süleymannâme'nin parçaları olduğunu tekrar hatırlatmalıyız¹⁵⁵. Maksudumuz Kanunî Sultan Süleyman dönemiyle ilgili her tarihten bahsetmek olmayıp, bu devir tarihçiliği ve literatürü hakkında genel bir fikir vermek olduğundan, mümkün merteye kronolojik sıraya uyularak aşağıda bu türden haklarında bilgi edinilebilenlerden bahisle iktifa edilecektir.

I – Belgradnâmeler

1 – *Feth-i Kal'a-i Belgrad* adlı eser Sa'yi¹⁵⁶ adlı biri tarafından yazılmıştır. Fakat müellifin o devirde yaşamış aynı mahlaslı birkaç şairden hangisi olduğu tespit edilememektedir. Atsız 941/1534-35'de ölen Sâ'î Mehmed Çelebi tarafından yazılmış olabileceğini öne sürerse de, bu zatın Fatih Sultan devrini idrak etmiş olması dolayısıyla, o tarihlerde çok yaşlı bulunması gerekir. Bu yüzden *Feth-i Kal'a-i Belgrad*'ı yazması zor gibi görülmektedir¹⁵⁷. *Osmanlı Müellifleri*, III, 50'de biyografisi verilen Prizrenli iki Sa'yi'nin aynı şahıs olması gerektiğine işaret eden Levend de bu zatın I. Selim devrinde öldüğünü zikrederek, adı geçen eserin şairi olamayacağını belirtir¹⁵⁸. Manzum olan ve nazım tekniği bakımından oldukça iyi olan eserin iki nüshası Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 927, vr. 31b-39a ve nr. 2175, vr. 40b-47a arasındadır.

¹⁵⁵ İbn Kemal'in *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı; Celalzâde Mustafa'nın *Tabakâtü'l-memâlik*'i ve Matrakçı Nasuh ile Celalzâde Salih'in *Süleymannâmeleri* gibi.

¹⁵⁶ Atsız bunu "Sâ'î" şeklinde okur ("İstanbul Kütüphanelerinde Tanınmamış Osmanlı Tarihleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Ankara 1957, VI/1-2, s. 77-79).

¹⁵⁷ SO, III, 2.

¹⁵⁸ *Gazavatnâmeler*, s. 39.

2 – *Nâme-i Fütûhât-ı Memâlik-i Ungurus* adlı eser iki risaleden oluşur. Bunlardan birincisi Belgrad'ın, ikincisi ise 1526'da gerçekleşen Budin'in fethiyle ilgilidir¹⁵⁹. Bunlar muhtemelen adları geçen iki fetihle ilgili olarak kaleme alınmış ve kadınlara gönderilmiş fetihnâme suretleri olmalıdır¹⁶⁰.

3 – Belgrad'ın fethiyle ilgili bir eser de İstanbul Üniversitesi Ktp, TY, nr. 754'te *Macar Seferi* adıyla kayıtlıdır¹⁶¹.

4 – Bu devirde **Tabib Ramazan** da Belgrad fethiyle ilgili bir eser yazmıştır¹⁶². Saray hekimlerinden olan bu zat, Kanunî'nin Belgrad seferine bizzat katılmış ve *er-Risâletü'l-fethiyyeti'l-Ungurisiyye es-Süleymâniyye* adlı Arapça fetihnâmesini gözlemlerine dayanarak 1521'de kaleme almıştır. Müellifin ifadesine göre, padişahla yakınlık kurmak istediği, eserini de bu amaçla kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Bu eserin bilinen tek nüshası TSMK, Revan, nr. 1279'dadır¹⁶³. Kataloğa *Fethiyye* adıyla giren¹⁶⁴ eser bir giriş, on bölüm ve bir sonuçtan oluşur.

Lâmiî Çelebi'ye ait olduğu söylenen *Fetihnâme-i Kal'a-i Belgrad* adlı esere tesadüf edilememiştir.

II – Rodosnâmeler

Yukarıda Belgradnâme türü eserler için söylediklerimiz, Rodos'un fethiyle ilgili eserler için de geçerlidir. Birçok kütüphanede bulunan risaleler aslında ya Celalzâdelerden birinin, ya Kemalpaşazâde'nin veya Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmeleri gibi büyük bir eserin parçalarıdır. Nitekim, *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu*, II, 191-192'de nüshalarından bahsedilen eser ile *Flügel Kataloğu*, II, 216; Selimağa Ktp. nr. 757 ve Nuruosmaniye Ktp., nr. 3170/3'te kayıtlı Rodos fetihnâmeleri böyledir. Bunlardan birincisi Celalzâde Mustafa'nın, ikincisi kardêşi Salih'in Süleymannâmelerinin parçalarıdır. Aynı şekilde, İÜ Ktp., TY. nr. 1285'teki *Mohaçnâme* de Celalzâde Salih'e aittir.

¹⁵⁹ Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der K.K. Hofbibliothek zu Wien*, Wien 1865, II, 220.

¹⁶⁰ Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-selâtin*, İstanbul 1274, I, 515-518; *Gazavatnâmeler*, s. 47, 175.

¹⁶¹ *Gazavatnâmeler*, s. 166, 171.

¹⁶² Hammer, *Devlet-i Osmanîyye Tarihi* (trc. Atâ Bey), V, 4; *OM*, III, 171; *Gazavatnâmeler*, s. 43.

¹⁶³ Yurdaydın, "Tabib Ramazan'ın Yeni Bir Eseri", *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1960, VIII, 55-60. Eser üzerinde Necatî Avcı tarafından Ankara Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi yapılmıştır (1989).

¹⁶⁴ Karatay, *TSMK, Arapça Yazmalar*, III, 476.

1 – Yukarıda adı geçen **Tabib Ramazan**'a ait olan eser ise tam bir Rodos fetihnâmesidir. Daha önce Belgrad fetihnâmesinden söz ettiğimiz bu zat Belgrad'la ilgili eserinde, bir de Rodos fetihnâmesi yazacağı va'dinde bulunmuş ve bu sözünü gerçekleştirmiştir. Adı *er-Risâletü'l-fethiyyeti'r-Radusiyye* olan bu Arapça eserin bir nüshası Paris Milli Ktp., nr. 1622'dedir¹⁶⁵.

2 – Aynı şekilde **Abdürrahim el-Abbâsî** tarafından 1522'de Rodos'un fethi münasebetiyle Kanunî Sultan Süleyman adına kaleme alınan *Minah Rabbi'l-beriyye fi fethi Radusi'l-Ebiyye* adlı Arapça eser de bir Rodos fetihnâmesidir. Bilinen, belki müellif eliyle yazılmış tek nüshası TSMK, Hazine, nr. 1599'da olan eser 69 varaktır¹⁶⁶.

Cenabî Paşa'ya (ö. 969/1561-62) atfedilen *Târih-i Rodos*'un adı¹⁶⁷ ise çağdaş tezkire ve öteki kaynaklarda geçmez. Bu zatın divanından yalnızca Kâtib Çelebi söz eder¹⁶⁸. Lâmiî Çelebi'ye atfedilen *Fetihnâme-i Rodos*'un nüshasına hiçbir yerde rastlanamamıştır. Kendisine izafe edilen fetihnâmeler sadece kendi eseri olan *İbretnâme*'sinde zikredilir¹⁶⁹.

III – Mohaç Ve Ungurus Seferleriyle İlgili Fetihname Ve Zafernameler

Bunların da bir kısmı, yine bir büyük Süleymannâmenin ilgili kısımları olup, çeşitli kütüphanelerde değişik başlıklar altında kaydedilmiştir. Meselâ, *Zafernâme-i Sultân Süleyman* adıyla *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Kataloğu*, s. 120-124 arasında nüshaları verilen eser aslında İbn Kemal'in Onuncu defterinin Ungurus fethiyle ilgili kısmıdır¹⁷⁰. Kezâ, Celalzâde Salih'e atfedilen *Budin Fetihnâmesi*'nin de bu müellifin *Süleymannâme*'sinin bir parçası olduğundan yukarıda bahsedilmişti. Orada söylenenlere ilave olarak, Salih Çelebi'ye ait *Budin Fetihnâmesi*'nin¹⁷¹, İÜ Ktp., TY, nr. 1285'te *Mohaçnâme* adıyla kaydedildiğini belirtmeliyiz¹⁷².

¹⁶⁵ Bu nüsha 1759 yılında Tercier tarafından *Mémoire sur la prise de la ville et de l'île de Rhodes* adıyla Fransızca'ya çevrilmiş ve Paris'te yayımlanmıştır (Babinger, s. 84; Levend, *Gazavatnâmeler*, s. 43). Eser üzerinde N. Avcı tarafından doktora tezi yapılmıştır (Ankara 1993).

¹⁶⁶ Karatay, *TSMK, Arapça Yazmalar*, III, 477.

¹⁶⁷ *Blochot Kataloğu*, s. 39-40.

¹⁶⁸ *KZ*, I, 782.

¹⁶⁹ *Gazavatnâmeler*, s. 40, 43.

¹⁷⁰ aynı eser, s. 43-45.

¹⁷¹ TSMK, Revan, nr. 1280; TSMK, III. Ahmed, nr. 3096.

¹⁷² *Gazavatnâmeler*, s. 47-48.

1 – **Baharî**'nin *Fetihnâme-i Ungurus* adlı küçük manzum eseri, bu muvaffakiyetin tipik bir fetihnâmesidir. Baharî mahlasını o devirde Kadı Ali Efendi (ö. 1551) kullanmış olduğundan, adı geçen eser muhtemelen bu zatın olmalıdır¹⁷³. Eserde geçen "*Kıyâmetnâme*" adının, müellif tarafından verilmiş olması mümkündür¹⁷⁴. Baharî, Kanunî'nin bu seferine bizzat katılmış ve gördüklerini kaleme almıştır. Eserinin bir nüshası Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 5345'tedir.

2 – **Fütûhî Hüseyin Çelebi**'nin *Enîsü'l-guzât*'ı da 1526 yılında yapılmış Macaristan seferine dairdir. Kanunî devri şairlerinden olan Hüseyin Çelebi, fetihnâmesini manzum olarak kaleme almıştır¹⁷⁵. Bu küçük fetihnâme Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3785'te bulunan *Divançe*'sinin içinde bulunmaktadır¹⁷⁶. Hüseyin Çelebi'nin ayrıca *Tuhfetü'l-mecâlis* ve *Nâz u niyâz* adlı manzum eserlerinin de bulunduğu nakledilmektedir¹⁷⁷.

3 – *Fetihnâme-i Kal'a-i Budin* adlı eser ise, 1541 yılında Budin'in ikinci defa fethiyle ilgili olup anonimdir¹⁷⁸. Aynı fetihle ilgili anonim bir fetihnâmeden de *Pertsch Kataloğu*, s. 39'da bahsedilmektedir. Belki de bu iki fetihnâme aynıdır ve kadırlara gönderilmiş olan türdendir.

Yukarıda adı geçen *Nâme-i Fütûhât-ı Memâlik-i Ungurus*'un Belgrad ve Budin'in fetihleriyle ilgili bir eser olduğu daha önce belirtilmişti. Orada denildiği gibi, iki küçük risaleden oluşan bu eserin kadırlara gönderilen fetihnâmelerin kopyaları olabileceğini tekrar etmeliyiz¹⁷⁹.

IV – Doğu Seferleri İle İlgili Eserler

Kanunî'nin İran'a yönelik üç seferi daha ziyade Süleymannâmeler içinde anlatılır. Ancak birkaç müstakil eserin de bulunduğu görülmektedir.

1 – Bunların başında, 1533-1534 Irakeyn Seferi için yazılmış *Mecmû-ı menâzil* veya daha yaygın adıyla *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han* gelir. Burada teker teker geçilen menziller resimlendirilmiştir. Bu eserin önce müstakil ve resimli olarak kaleme alınıp, daha sonra sadece

¹⁷³ Latîfî, s. 103; Âşık çelebi, vr. 57a-58a; Kınalızâde, s. 222-223.

¹⁷⁴ *Gazavatnâmeler*, s. 45-46.

¹⁷⁵ *OM*, II, 362.

¹⁷⁶ *Gazavatnâmeler*, s. 46-47.

¹⁷⁷ *OM*, II, 362.

¹⁷⁸ Bu eserin bir nüshası İÜ Ktp., TY, nr. 6183'tedir.

¹⁷⁹ *Gazavatnâmeler*, s. 47.

metninin, **Matrakçı Nasuh** tarafından *Süleymaniyye* içine dercedildiğinden yukarıda bahsedilmişti.

2 – 1534 yılında Bağdad'ın fethini konu alan bir eserden *Pertsch Kataloğu*, s. 88-89'da bahsedilmektedir. Klasik bir başlık ve girişi olmadığına bakılırsa, bu fetihnâmenin de büyük bir eserin parçası olduğu düşünülebilir¹⁸⁰.

3 – Kanunî devrinde Kuzey Irak'ta Osmanlı hakimiyetinin kuruluşuyla ilgili olarak yerli sancak beylerinden Memun Bey'in yazdığı hatıralar bu türün ilk örneklerinden sayılabilir¹⁸¹.

4 – Kanunî Sultan Süleyman'ın 1548 yılında çıktığı ikinci İran seferine dair yazılmış *Câmiü'l-cevâhir*'in müellifi muhtemelen **Selmân-ı Bursevî**'dir. İlmiyeden yetişen, çeşitli yerlerde müderrislik ve kadılık yapan Selman'ın eseri Levend tarafından Süleymannâme olarak zikredilir. Münşiyâne bir üslûpla yazılan eser, Kanunî'nin sefere çıkışıyla başlar, başta Van olmak üzere birçok kalenin alınışını tasvir eder ve padişahın İstanbul'a dönüşüyle sona erer. Üzerinde yüksek lisans tezi yapılan eserin iki nüshası İÜ Ktp., TY, nr. 3769'da ve Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi, nr. 655'te bulunmaktadır¹⁸².

Kanunî'nin doğu seferine dair Hâkî'nin *Süleymannâme*'sinden yukarıda bahsedilmişti. Taşlıcalı Yahya (ö. 1582) tarafından yazıldığı, fakat tamamlanamadığı öne sürülen *Süleymannâme*'nin¹⁸³ mâhiyeti ise meçhuldür¹⁸⁴.

5 – Sultan Süleyman'ın sekizinci seferi olan Kara Boğdan seferi ve fethiyle ilgili olarak **Ebû İshak Hâce-i Cihan** tarafından kaleme alınmış olan *Münşeat-ı Fetihnâme-i Kara Boğdan*'ın tek nüshası Kahire'dedir¹⁸⁵.

Gerek *Tabakâtü'l-memâlik*'in gerekse Matrakçı Nasuh'un *Süleymannâme*'sinin bu seferle ilgili parçalarının da müstakil eserler gibi¹⁸⁶ kütüphâne fişlerine girdiğini ifade etmeliyiz¹⁸⁷.

¹⁸⁰ aynı eser, s. s. 49-50.

¹⁸¹ İsmet Parmaksızoğlu, "Kuzey Irak'ta Osmanlı Hakimiyetinin Kuruluşu ve Memun Bey'in Hatıraları", *TTK Belleten*, XXXVII/146 (1973), s. 191-230.

¹⁸² Nazım Yılmaz, *Selman, Câmi'ü'l-cevâhir* (basılmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 1995.

¹⁸³ *OM*, IV, 634.

¹⁸⁴ *Gazavatnâmeler*, s. 68-69.

¹⁸⁵ Ali Hilmi ed-Dağıstanî, *Fihristü'l-kütübi't-Türkiyye el-Mevcûde fi'l-kütübhaneti'l-Hidiviyye*, Kahire 1306, s. 159. Bu sefere dair bir başka fetihnâmenin adı *Pertsch Kataloğu*'nda (s. 474) geçmektedir.

¹⁸⁶ *OM*, III, 151; *Gazavatnâmeler*, s. 50.

¹⁸⁷ Meselâ, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3319'da bulunan yazma, *Tabakâtü'l-memâlik*'in Kara Boğdan seferiyle ilgili bölümüdür. Kezâ, TSMK, Revan, nr. 1284/2'deki *Fetihnâme* Matrakçı Nasuh'un *Süleymannâme*'sinin bu seferle ilgili kısmıdır. Bunun A. Decei tarafından neşredildiğinden yukarıda bahsedilmişti.

1650'de ölen İbrahim Mülhemî'nin *Fetihnâme-i Kara Boğdan*'ı ise konumuz dışında kalır¹⁸⁸.

VI – İç Savaşlara Dair Eserler

Kanunî'nin şehzadeleri arasındaki dahilî mücadeleler de bazı eserlere konu olmuştur. Ezcümle bunlardan *Îtâatnâme*, Şehzâde Selim'in hizmetlilerinden biri tarafından yazılmış olup bu şehzâde ile Bayezid arasındaki savaşılar dairdir. Eser henüz yazma halindedir¹⁸⁹.

Derviş Çelebi de *Cengnâme*'sinde aynı konuyu ele alır ve özellikle Konya önlerindeki savaştan söz eder¹⁹⁰.

Keza **Ârifî Fethullah**'ın *Vekâyi-i Sultân Bâyezid ma`a-Sultân Selim Hân (Bâyezidnâme)*'ı da aynı konuyla ilgili bir eserdir¹⁹¹. Âlî Mustafa Efendi'nin (ö. 1600) II. Selim döneminde yazdığı *Nâdirü'l-mehârib* ise konumuz dışında kalır.

VII – Sigetvarnâmeler

Kanunî Sultan Süleyman'ın son gazâsı olan Sigetvar seferi de, öncekiler gibi manzum ve mensur birçok esere konu olmuştur. Bunların bir kısmı çağdaş, yani Kanunî devrinde yazılmış, bir kısmı ise daha sonra kaleme alınmıştır. Burada Sultan Süleyman devrinde yazılmış Sigetvarnâmeler'den bahsedilecektir.

1 – Bu seferle ilgili iki önemli eserden birini **Feridun Ahmed Bey** yazmıştır. Daha ziyade ünlü eseri *Münşeâtü's-selâtin* ile tanınan bu zat 1552 yılında Sokullu Mehmed Paşa'nın hizmetine girmiş, Kanunî'nin Nahcivan (1554) ve Sigetvar (1566) seferlerine katılmış; 1573 ve 1583 yıllarında iki defa nişancılığa getirilmiş, 1583'te ölmüştür¹⁹². Sigetvar seferiyle ilgili *Nüzhetü'l-ahbâr* adlı eserinde, bizzat katıldığı bu seferdeki gözlemlerini yazmıştır. Feridun Bey bu risalesini, sefere hareket tarihi olan 1566'dan başlatmış; seferi, Kanunî'nin ölümünü, Sokullu'nun faaliyetlerini, II. Selim'in tahta çıkışını ve ilk yılı olaylarını anlatmıştır. Kitabın tam adı *Nüzhetü'l-esrâri'l-ahbâr der-Ahbâr-ı*

¹⁸⁸ OM, III, 13.

¹⁸⁹ Süleymaniye Ktp., Husrev Paşa, nr. 341'de *Târih-i Sultan Selim* adıyla kayıtlıdır.

¹⁹⁰ Beyazıt Devlet Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 2735.

¹⁹¹ TSMK, Revan, nr. 1290.

¹⁹² Atâî, *Zeyl-i Şakâik*, s. 336 vd.; OM; II, 363; J. H Mordtmann, "Feridun Bey", *İA*, IV, 569-570; Abdülkadir Özcan, "Feridun Ahmed Bey", *DİA*, XII, 396-397.

Sefer-i Sigetvar'dır. Genellikle sadece *Nüzhetü'l-ahbâr* adıyla bilinen eser bazı kataloglara *Süleymannâme* adıyla girmiştir¹⁹³. 1567 yılında istinsah edilmiş olan minyatürlü nüshayı Feridun Bey muhtemelen kendi eliyle yazmıştır¹⁹⁴. Eserin bir nüshası da Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 330'da kayıtlıdır. Feridun Bey'in Sigetvarnâmesi, daha sonra Sultan İbrahim devrinde (1540-1548) yaşamış olan yeniçeri çorbacılarından Şinasî Mehmed Ağa tarafından 1648 yılında *Nüzhetü'l-ahbâr fi İcmâl-i Sefer-i Sigetvar* adıyla özetlenmiştir¹⁹⁵.

2 – **Âgehî Mansur Çelebi**'nin bu seferle ilgili eserinin adı *Fetihnâme-i Kal'a-i Sigetvar* veya *Târih-i gazây-ı Sigetvar*'dır¹⁹⁶. Önce ilmiye sınıfına mensup olan Mansur Çelebi¹⁹⁷, daha sonra Piyale Paşa tarafından bahriyeye alınmış, 1577'de ölmüştür. Adı geçen eserden başka şiirlerini ihtiva eden bir divanı da vardır. Gemici diliyle ilgili uzun bir manzumesinden de bahsedilir¹⁹⁸. Mansûr Çelebi eserine bu seferin sebeplerini sayarak başlamakta, Kanunî'nin ölümünden ve II. Selim'in cülûsundan bahsetmektedir. Sokullu Mehmed Paşa'ya ithaf edilen *Fetihnâme-i Kal'a-i Sigetvar*'ın bir nüshası İÜ Ktp., TY, nr. 3884'te olup 25 varaktır. Diğer bir nüshası ise Ankara İl Halk Ktp., nr. 686'dadır¹⁹⁹.

Kaynaklarda, şâir Merâhî'nin bir yazması bulunduğu bahsedilen *Sigetvarnâme*'si (Flügel, II, 226) ile Âşık Çelebi ve Seyfî adlı şairlere atfedilen Sigetvarnâmelerden de söz edilirse²⁰⁰ de bunlar hakkında bilgi edinilememiştir. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin 1316'da yayımlanan, aynı seferle ilgili *Heft Meclis* adlı eseri daha sonra yazılmış olduğundan konumuza girmez. Bu seferle ilgili *Heft Dâstân* adlı eser ise bazan Âlî'nin *Heft Meclis*'i ile karıştırılmış ve ona mal edilmiştir²⁰¹.

¹⁹³ Meselâ TSMK, Hazine, nr. 1339'da böyledir.

¹⁹⁴ Yurdaydın, "Sigetvarnâmeler", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi", Ankara 1952, V/1-2, s. 125; *Gazavatnâmeler*, s. 58-59. Zeynep Tarım Ertuğ, "Minyatürlü Yazmaların Tarihî Kaynak Olma Nitelikleri ve Nüzhetü'l-esrâr", *Tarih Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri* (İstanbul 1997), s. 31-46.

¹⁹⁵ *OM*, III, 30; Babinger, s. 196.

¹⁹⁶ *KZ*, I, 284-285'te adı *Târih-i Âl-i Osman* şeklindedir.

¹⁹⁷ Kınalızâde, s. 168-169.

¹⁹⁸ Âşık Çelebi, 45b; *SO*, IV, 518; *OM*, III, 4; Babinger, s. 77-78; İskender Pala, "Âgehî, Mansûr", *DİA*, I, 448-449.

¹⁹⁹ Yurdaydın, aynı makale, s. 130-131.

²⁰⁰ Babinger, s. 75; *Gazavatnâmeler*, s. 59-60, 63.

²⁰¹ Babinger, s. 83; *Gazavatnâmeler*, s. 61; Yurdaydın, aynı makale, s. 124.

E – Deniz Seferleriyle İlgili Eserler

Kanunî Sultan Süleyman devri deniz seferleriyle ilgili eserler, bu dönem tarih yazıcılığının bir başka türünü oluşturur. Dünya tarihinin en büyük denizcilerinden olan Barbaros Hayreddin Paşa'nın deniz seferleri için, âdetâ *Barbarosnâme* türü eserler ortaya çıkmıştır.

1 – Dönemin şairlerinden olan Kastamonulu **Abdülcelil Harîfî**, *Ferâhatnâme* adlı eserinde 1537 Pulya seferini ele almıştır. Bu sırada ordu kumandanı Rumeli Beylerbeyi Lütü Paşa, donanma kumandanı ise Barbaros Hayreddin Paşa idi. eserde donanmanın sefere hazırlanışı, İtalya'ya hareketi ve savaşın safhaları ele alınmıştır. Sefer sırasında günlük şeklinde yazılan eser, daha sonra Lütü Paşa'nın emri üzerine tevsî edilerek yeniden kaleme alınmıştır²⁰²

2 – Sinan Çavuş veya **Murâdî** mahlaslı biri tarafından Kanunî'nin emriyle²⁰³ Barbaros Hayreddin Paşa'nın ağzından, bu şanlı denizcinin hayatının ve gazâlarının yazıldığı malumdur. Yakın zamanlara kadar bu iki zat aynı şahıs olarak bilinirdi. Yani, “Murâdî”, Sinan Çavuş'un mahlası zannediliirdi. Aslında Sinan Çavuş'a eser atfedilmesi Hammer'den kaynaklanmıştır²⁰⁴. Halbuki onun yazdığı ileri sürülen eserler üzerinde Sinan Çavuş'a ait her hangi bir kayıt yoktur. Bilakis “Murâdî” kaydı vardır²⁰⁵. Yukarıda bahsedildiği gibi, Sinan Çavuş'un ayrı bir şahıs olup Kanunî'nin fermanını Cezayir'deki Barbaros'a götürün kimse olduğu anlaşılmaktadır²⁰⁶. Murâdî'nin adı ve kimliği henüz aydınlanmış değildir. Pîrî Reis'in maiyetinde bulunduğu ve *Kitâb-ı Bahriye*'nin telifinde görev aldığı bilinmektedir. Bu zat Barbaros'un bazı gazâlarına katılmış ve onun savaşlarını manzum ve mensur olarak kaleme almıştır²⁰⁷. TSMK, Revan, nr. 1292'de kayıtlı *Fetihnâme-i Hayreddin Paşa*²⁰⁸ ile İÜ Ktp., TY. nr. 2475'teki *Kitâb-ı Feth-i Kal'a-i Nova*'nın²⁰⁹, aslında *Gazavât-ı Hayreddin Paşa*'nın parçaları olduğu anlaşılmaktadır²¹⁰. Aynı şekilde, bir parçası da *Târih-i Hayreddin Paşa*²¹¹ ve *Fetihnâme-i Hayreddin Paşa*²¹² adlarıyla Mısır

²⁰² İsmet Parmaksızoğlu, “Lütü Paşa'yla İlgili Yeni Bir Belge”, *TTK Belleten*, LXVI/181 (1982), s. 63-66.

²⁰³ *Gazavât-ı Hayreddin Paşa*, İÜ Ktp., TY, nr. 94, vr. 2a-3a.

²⁰⁴ *Devlet-i Osmâniyye Tarihi* (trc. Atâ Bey), V, 4; Flügel, II, 227-228; Babinger, s. 86-87.

²⁰⁵ İÜ Ktp., TY, nr. 94, 1b; manzûm *Gazavât-ı Hayreddin Paşa*, TSMK, Revan, nr. 1291, vr. 342a.

²⁰⁶ Yurdaydın, “Murâdî ve Eserleri”, *TTK Belleten* (Temmuz 1963), XXVII/107, s. 459.

²⁰⁷ *OM*, III, 63; Necib Âsım, “Gazavât-ı Hayreddin Paşa”, *TOEM*, 4. cüz, İstanbul 1328, s. 233-238.

²⁰⁸ *Gazavâtâmeler*, s. 70-73.

²⁰⁹ Yurdaydın, aynı makale, s. 453-456.

²¹⁰ *Gazavâtâmeler*, s. 53-54; Yurdaydın, aynı eser, göst. yer.

²¹¹ Ali Hilmi, aynı katalog, s. 169.

²¹² aynı eser, s. 212.

Hidiviyye Kütüphanesi'ndedir²¹³. *Gazavât-ı Hayreddin Paşa*, Barbaros'un ve kardeşlerinin bir nevi biyografyası olup, aynı zamanda 1539'a kadar gelen bir tarihçedir²¹⁴. Diğer eseri *Kitâb-ı Feth-i Şikloş ve Estergon ve İstoni-Belgrad*. 947-950/1540-1541 yıllarında Macaristan olaylarına dair bir eserdir. Viyana Millî Kütüphanesi'nde (H.O. 47) ve Paris Millî Kütüphanesi'nde (nr. 75) nüshaları vardır. Ayrıca Millet Kütüphanesi, Tarih, nr. 700'de bir yazması bulunmaktadır. *Kitâb-ı Feth-i Şikloş* Hammer tarafından Sinan Çavuş'un eseri olarak gösterilmiştir (*Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, V, 4). *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu*'nda anonim olarak kaydedilen eser (s. 295) Kültür Bakanlığı'nca *Süleymannâme, Târih-i Feth-i Şikloş, Estergon ve İstol-Belgrad* adıyla ve müellifi sehven Sinan Çavuş gösterilerek yayımlanmıştır (İstanbul 1998). Yazmanın iç gömleğinde *Târih-i Sultan Süleyman*, ortada ise *Târih-i Feth-i Şikloş* isimleri vardır. Tezhipteki serlevhada ise *Hâzâ Kitâb-ı Feth-i Şikloş ve Estergon ve İstoni-Belgrad* şeklinde eserin tam adı verilmiştir. Allah'a hamd ü senâ ve Hazreti Peygamber'e salât ü selâmla başlayan eserde müellif telif tarihi olarak 952 yılı recebini (eylül 1545) vermiştir. Yurdaydın'a göre bu nüsha muhtemelen müellif hattıdır.

3 – Barbaros kardeşlerin deniz savaşlarını kaleme alan bir başka şair , **Yetim Ali Çelebi**'dir (ö. 1552). Seydî Ali Reis'in himayesi ve Barbaros'un teklifi ile donanmaya giren Ali Çelebi *Lüccetü'l-ahyâr* adındaki manzum eserin sahibidir. Bu eserde o, Hayreddin Paşa'nın 1546'da ölümüne kadar gazâlarını anlatır²¹⁵. Yetim'in şiirlerinin önemli bir yönü de, o devir denizcilik terimlerini yansıtmadır²¹⁶.

4 – Bir başka Barbarosnâme de *Târih-i Cezâyir, Gazavât-ı Barbaros Hayreddin Paşa*'dır. Bu eser Kastamonulu **Hüseyin b. Ali** tarafından yazılmıştır. Müellif, Hayreddin Paşa'nın çağdaşı olup bizzat Cezayir seferinde bulunmuştur²¹⁷.

Barbaros'un gazâları çağdaş olmayan müelliflere de konu olmuştur. Meselâ, XVIII. yüzyıl başlarında yaşayan Sâfi, *Cihâdnâme* adlı Barbarosnâme'sini III. Murad'a ithaf etmiştir²¹⁸. Aynı şekilde, müellifi belli olmayan *ez-Zühretü'n-neyyire* adlı Arapça eserde de Barbaros kardeşlerin

²¹³ *Gazavâtnâmeler*, s. 76.

²¹⁴ Necib Âsım, aynı makale; Aldo Gallotta, "Gazavât-ı Hayreddin Paşa", *D/İA*, XIII, 437-438.

²¹⁵ Latîfî, s. 486; Âşık Çelebi, vr. 93a-95b; Kınalızâde, s. 1071-1076; *Gazavâtnâmeler*, s. 74-75.

²¹⁶ Sehi Bey, s. 224-225; Andreas Tietze, "XVI. Asır Türk Şiirinde Gemici Dili", *Doğumunun 60. Yılında Fuad Köprülü'ye Armağan*, İstanbul 1953, s. 506.

²¹⁷ *OM*, III, 180.

²¹⁸ *Gazavâtnâmeler*, s. 75.

gazâları, Hıristiyanlar tarafından Cezayir'e yapılan hücumlar ele alınmaktadır. Meçhul müellifin XVIII. yüzyıl başlarında yaşadığı anlaşılmaktadır²¹⁹.

5 – Kanunî devri deniz tarihçiliği sadece Barbaros Hayreddin Paşa'nın savaşlarına münhasır değildir. Bu padişah devri veziriâzamlarından Hadım Süleyman Paşa'nın meşhur Hint seferi, aşağıda kendisinden ve şehnameciliğinden bahsedeceğimiz **Fethullah Ârif Çelebi**'ye konu olmuştur. Aslında eserlerini hep Farsça yazmış olan Ârif Çelebi, Süleyman Paşa'nın, kendisine, “*Türkçe şiir söyleyebilir misin?*” demesi üzerine, 2000 beyitlik manzum bir *Sefernâme* kaleme aldığını biliyoruz²²⁰.

6 – Kanunî devri kaptanıderyalarından Sinan Paşa (ö. 1554) zamanında, ünlü denizci Turgut Reis'in Trablusgarp'ın fethi ve İspanyol donanmasına karşı kazanılan zafer ise **Galatalı Nigârî** tarafından kaleme alınmıştır. 999 beyitlik bu gazânâmenin adı yoktur²²¹. Aslında iyi bir nakkaş olan²²² Nigârî'nin asıl adı Haydar²²³ olup II. Selim devrinde ölmüştür²²⁴. Eseri, o devir gemici dilinin örneklerini yansıtmaya bakımdan ilginçtir²²⁵.

7 – Bu dönemin ünlü kaptanıderyalarından Piyale Paşa'nın Cerbe zaferi için de müstakil eserler yazılmıştır. Bu savaşla ilgili en önemli sefernâme Zekeriyazâde'nin *Ferah* adlı eseridir. **Zekeriyazâde** hakkındaki bilgilerimiz yok denecek kadar azdır. Asıl adı belli değildir. Yalnızca, kendisinin tersâne kâtibi olduğunu, donanma mensuplarının maaşlarının vermek göreviyle Piyale Paşa'nın maiyetinde sefere çıktığını biliyoruz²²⁶. Eserinin bilinen tek nüshası Üsküdar Selimağa Ktp., nr. 768'dedir²²⁷. Beş bölümden oluşan eserde, sefere çıkılması, Cerbe'nin fethi, Trablus'a geçilmesi ve İstanbul'a dönülmesi anlatılmaktadır. Eserin dili samimî olup, yazıldığı devrin özelliklerini yansıtır.

8 – Piyale Paşa'nın Cerbe zaferiyle ilgili bir başka eseri **Nidâî** yazmıştır. *Fetihnâme-i Kal'a-i Cerbe* adlı eserini 1560'ta tamamlayan Nidâî'nin kimliği

²¹⁹ aynı eser, s. 75-76.

²²⁰ Âşık Çelebi, vr. 165a-166a; *Gazavâtâmeler*, s. 76'da sözü edilen eserin her hangi bir nüshasına rastlanamamıştır.

²²¹ Levend bu eseri hem *Sinan Paşa'nın Gazavâtı* hem de *Dürer-i Deryâ* adları altında almıştır (*Gazavâtâmeler*, s. 76-77).

²²² Gelibolulu Âlî, *Menâkıb-ı Hünerverân (Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları)*, haz. Müjgân Cumbur, Ankara 1982, s. 119.

²²³ Âşık Çelebi, vr. 138b-139a; Kınalızâde, s. 1001-1002.

²²⁴ Babinger, s. 73.

²²⁵ A. Tietze, aynı makale, s. 502; Nigârî'nin hayatı ve eserleri için bk. Süheyl Ünver, *Ressam Nigârî, Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1946.

²²⁶ *OM*, III, 63; Babinger, s. 73.

²²⁷ Bu nüshayı Orhan Şaik Gökay sadeleştirerek 1980 yılında yayımlamıştır.

meçhuldür²²⁸. Zekeriyazade'nin eserine göre ifadesi daha yapmacıktır. Eserin bilinen tek nüshası British Museum Ktp. dedir²²⁹.

F – Yarı Resmî Tarihçilik: Şehnâmenüvislik

Osmanlı tarih yazıcılığında şehnâmecilik²³⁰ değişik ve yarı resmî bir ekol sayılır. İran şairi Firdevsî'nin ünlü *Şehnâme*'sinden ilhamla Osmanlılarda da o tarzda eserler yazılmıştır. Osmanlı padişahlarının özel tarihçileri durumunda olan şehnâmenüvislerin başlıca vazifesi, hükümdarın vasıflarını, zaferlerini, av maceralarını yazmaktan ibaret idi. Osmanlılarda ilk defa Fatih Sultan Mehmed tarafından Şehdî adlı bir şaire şehnâme tarzında manzum bir Osmanlı tarihi yazması emredilmiş, fakat bu kişi sadece 4000 beyit yazarak eserini tamamlayamadan ölmüştür²³¹. II. Bayezid'in İdris-i Bitlisi'ye ve Kemalpaşazâde'ye birer Osmanlı tarihi yazdırdığı malumdur. I. Selim de, yine şuaradan Tâliî ve Sücûdî'ye kendi seferlerinin tarihçesini yazmalarını emretmiştir. Adı geçen iki padişah tarafından resmî şehnâmenüvis tayin edildiğine dair bilgimiz yoktur.

Kanunî devri, şehnâmeciliğin ikinci ve önemli bir safhasını oluşturur. Zira bu padişah, gerek şehnâmeci tayin ettiği kişiye, gerekse onun yardımcı durumunda olan ressam, müzehhib ve hattat gibi görevlilere maaş bağlatmıştır²³². Bu durumda şehnâmeciliğin Kanunî devrinde saray memuriyeti olduğu ve resmî bir hüviyet aldığı söylenebilir²³³.

1 – Kanunî Sultan Süleyman devrinin ilk şehnâmenüvisi İran asıllı **Fethullah Ârif** (Ârifî) Çelebi'dir²³⁴. Anne tarafından İbrahim Gülşenî'nin torunu olan bu kişi, Sultan Süleyman tarafından²³⁵ önce 60, sonra da 70 akça yevmiye ile şehnâmeci tayin edilmiş ve 969/1561-62'da ölünceye kadar bu görevde kalmıştır. Astronomi ve Geometri ilimlerine de vâkıf olan Fethullah

²²⁸ Babinger, s. 74; *Gazavât-nâmeler*, s. 78.

²²⁹ *Rieu Katalogu*, s. 178.

²³⁰ Yukarıda Süleymannâmeler tanıtılırken, Gubârî ve Mahremî'nin de gayrı resmî olarak birer şehname yazdıklarından bahsedilmişti.

²³¹ Sehî Bey, s. 128; Kınalızâde, s. 528; Âşık Çelebi, vr. 253a-b; Babinger, s. 29-30.

²³² Necib Asım, "Osmanlı Tarih-nüvisleri ve Müverrihleri", *TOEM*, 7. cüz, İstanbul 1329, s. 426.

²³³ Cemaleddin, *Âyîne-i zurefâ*, s. 39-40; Bekir Kütükoğlu, "Vekayinüvis", *İA*, XIII, 271.

²³⁴ Ârif Çelebi'nin ayrıca Hadım Süleyman Paşa'nın Hint seferlerine dair Türkçe bir *Şefnâme* yazdığından yukarıda bahsedilmişti.

²³⁵ Ahmed Lütî Efendi, *Târih*, İstanbul 1290, I, 4. Ahmed Refik Bey, Yavuz Selim zamanında şehnâmeciliğe tayin edildiğini yazmaktadır. Bk. *Yeni Mecma*, sayı 9 (6.9.1917), s. 169.

Çelebi, divânî yazıda da üstad idi²³⁶. Beş ciltten oluşan manzum *Şehnâme-i Âl-i Osman*'ını 60 bin beyit halinde yazarak Kanunî'ye sunmuştu²³⁷. Birinci cilt bir "Enbiyânâme" yani peygamberler tarihidir. İkinci cildi İslâmiyet'in doğuşuna, üçüncü cildi eski Türk devletlerine ve Selçuklular'a, dördüncü cildi Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna, beşinci cildi ise Kanunî Sultan Süleyman devrine tahsis edilmiştir. Eserin sadece beşinci cildi olan "Süleymannâme" kısmı TSMK, Hazine, nr. 1517'de kayıtlıdır. 1559 yılında tamamlanmış olan bu cilt 617 varaktır. Ayrıca 69 kıymetli minyatür ihtiva eder²³⁸. Daha sonra Eflatun Şirvanî tarafından devam ettirilen ve Seyyid Lokman tarafından büyük ölçüde tamamlanan ünlü *Hünernâme*'yi yazmaya başlayan Fethullah Ârif'in bunu tamamlamaya ömrü vefa etmemiştir.²³⁹ Ârifî'nin Kanunî dönemiyle ilgili olarak aynı vezinle ve Farsça olarak yazdığı, biri Şehzâde Selim ile kardeşi Bayezid arasındaki iç savaşa dair *Vekayi-i Sultân Bâyezid ma'a-Selim* adında; diğeri Vezir Sokullu Mehmed Paşa'nın 1543 Peç, 1551 Lipva, 1552 Temeşvar ve Eğri kalelerinin kuşatma ve fetihlerine dair *Fütühât-ı Cemile* adında iki eseri daha vardır.

2 – Kanunî devrinin ikinci şehnâmecisi, Fethullah Ârif'in yerine getirilen **Eflatun Şirvanî**'dir. Daha sağlığında Ârif'in makamına göz diken bu Şirvanlı Türkmen, emeline ancak selefinin ölümünden sonra nail olabilmiş, 1569'da ölünceye kadar bu görevde kalmıştır. Türkçe şiirlerinde Hazânî, Farsça şiirlerinde Esîrî mahlaslarını kullanan Eflatun, aynı zamanda iyi bir hattat, müzehhib ve minyatürist idi. şehnâmeciliğe tayininde bu meziyetleri rol oynamıştı. Şirvanlı Eflatun'un müstakil bir eserine rastlanmamaktadır²⁴⁰. Sadece Ârifî'nin başlattığı *Hünernâme*'den üç faslı yazdığı bilinmektedir. Yerine, II. Selim tarafından Osmanlı şehnâmenüvislerinin en ünlüsü olan Lokman getirilmiştir. *Hünernâme*'yi büyük ölçüde bu zat tamamlamış, fakat bitirememiştir²⁴¹. Seyyid Lokman'ın başka eserleri de vardır²⁴².

²³⁶ Aşık çelebi, vr. 165a-166b; Atâî, s. 31; *Hediyetü'l-ârifin*, İstanbul 1951, II, 815; *OM*, III, 116-117; Babinger, s. 97; Tahsin Yazıcı, "Ârifî Fethullah Çelebi", *DİA*, III, 371-373.

²³⁷ Necib Âsım, aynı makale, s. 428-429.

²³⁸ Ârifî'nin *Süleymannâme*'si Esin Atıl tarafından Amerika'da yayımlanmıştır (New York 1986).

²³⁹ TSMK, Hazine, nr. 1523 ve 1524'te kayıtlı iki ciltlik *Hünernâme* için bk. Ahmed Tevhid, "Hünernâme", *TOEM*, 2. cüz, İstanbul 1328, s. 103-111 ve Nigâr Anafarta, *Hünernâme Minyatürleri ve Sanatçıları*, İstanbul 1969.

²⁴⁰ Necib Âsım, aynı makale, s. 430; Babinger, s. 98.

²⁴¹ Ahmed Refik, "Bizde Şehnâmecilik, Seyyid Lokman ve Halefleri", *Yeni Mecmua*, sayı 9 (6. 9. 1917), s. 170; Bekir Kütükoğlu, "Şehnâmecî Lokman", *Vekayinüvis-Makaleler*, İstanbul 1994, s. 12.

²⁴² Ahmed Refik, *Onaltıncı Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul 1935, s. 35-36; A. Tevhid, aynı makale, s. 108.

G – Biyografik ve Bibliyografik Eserler

XVI. yüzyılda biyografyacılığın henüz tarihten ayrılmadığı düşünülerek aşağıda kısaca Kanunî devrinde yazılmış biyografik eserlerden de bahsedilmiştir. Osmanlılar'da ilk biyografik eserler bu padişah zamanında telif edilmiştir²⁴³. İlk mensur biyografik eserler tezkirelerdir. Arap biyografyacılığının tipik örnekleri olan tabakat kitaplarına dayanan tezkire türü eserler, belli meslekten kişilere, konulara, özellikle evliya ve şairlere tahsis edilmiştir²⁴⁴.

I – Şuara Tezkireleri

1 – Osmanlılar'da ilk tezkireyi **Sehî Bey** (ö. 1548) telif etmiştir. Aslen Edirneli olan Sehî Bey'in hayatı hakkında bildiklerimiz çok sınırlıdır. Sadece, Kanunî'nin şehzadelğinde onun divan kâtipliğinde bulunduğu, Edirne'de bazı imaretlere ve Dârülhadis'e mütevellî olduğu bilinmektedir²⁴⁵. *Heşt Bihişt* adlı tezkiresini 1538 yılında tamamlamıştır. Tabaka adı altında Sekiz bölümden oluşan eserin ilk tabakasında Kanunî'den, ikincisinde önceki şair padişahlardan, dördüncü bölümde şair ulemadan, beşinci tabakada eserin yazıldığı tarihte ölmüş olan şairlerden, altıncı tabakada müellifin tanışıp görüştüğü şairlerden, son iki bölümde ise, yazarın çağdaşı olan şairlerden bahsedilmiştir²⁴⁶. Daha sonraki tezkireciler üzerinde büyük tesiri olan *Heşt Bihişt* 1325 yılında İstanbul'da, 1941'de Almanca olarak Tübingen'de, Mustafa İsen tarafından ise 1980 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır.

2 – Kastamonulu **Latîfî**'nin *Tezkire*'si bu türün ikinci eseridir. Aynı zamanda kendisi de iyi bir şair olan Latîfî, önce ilmiye mesleğine girmiş, fakat sonra Defterdar İskender Çelebi'ye kâtip olmuştur. 1546'da tamamladığı *Tezkire*'sini önce Sultan Süleyman'a, sonra III. Murad'a takdim etmiştir. Buna mükâfaten Eyüp Vakfı mütevellisi olan Latîfî, bir süre Rodos imaret kâtipliği yapmış, Mısır'a gitmiş ve muhtemelen 1582 yılında ölmüştür²⁴⁷. Şairleri alfabetik olarak sıralayan Latîfî, bunların eserlerine de geniş yer ayırmış ve gerektiğinde tenkitlerden kaçınmamıştır. Latîfî'nin üslûbu Sehî'ye göre daha

²⁴³ Bu arada XV. yüzyılda yaşamış meşhur İran şairi Molla Câmî'nin mutasavvıfların, özellikle Nakşî tarikatı ileri gelenlerinin biyografilerini veren *Nefehatü'l-üns* adlı eserinin Kanunî devrinin ilk yıllarında Lâmiî Çelebi tarafından bazı ilâvelerle Türkçe'ye tercüme edildiğini belirtmeliyiz.

²⁴⁴ Abdülkadir Karahan, "Tezkire", *İA*, XII/1, s. 236.

²⁴⁵ Latîfî, s. 196; Âşık Çelebi, vr. 106b-107b.

²⁴⁶ Ömer Faruk Akün, "Sehî Bey", *İA*, X, 316-320; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1973, I, 257-259.

²⁴⁷ Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, IÜ. Ktp. TY, nr. 5959, vr. 415b vd.; Nihad Çetin, "Latîfî", *İA*, VII, 19-22.

ağırdır²⁴⁸. 1314 yılında İstanbul'da yayımlanan *Latîfi Tezkiresi* 1950'de Almanca olarak özet halinde Tübingen'de, 1990 yılında ise Mustafa İsen tarafından Ankara'da neşredilmiştir.

3 – Kanunî devri tezkirecilerinin üçüncüsü **Ahdî** Ahmed Çelebi'dir (ö. 1002/1593-1594). Aslen Bağdatlı olan Ahmed Çelebi gençliğinde İstanbul'a gelmiş, on yıl kadar burada devrin âlimleri ile görüştüğünden sonra 1565'te Bağdat'a dönmüş ve *Gülşen-i şuarâ* adını verdiği tezkiresini bu tarihte orada kaleme almıştır. Eserin adı ebced hesabıyla Hicrî 971'i yani yazıldığı tarihi verir. Tezkiresini Şehzâde Selim adına yazan Ahdî, üç bölüm halinde Kanunî, II. Selim ve öteki şehzadelerden, devrin ulemasından ve diğer şairlerinden bahseder. Hayatının son yıllarında eserini tekrar ele alan müellif, devrin şair sancak beyleri ve defterdarlarını da ilave etmiştir²⁴⁹.

4 – Osmanlı Devleti'nin dördüncü tezkirecisi olan **Âşık Çelebi** *Meşâirü's-şuarâ* adlı eserini Kanunî devrinin son yılında kaleme almıştır. Âşık Çelebi ilmiyeden yetişmiş, çeşitli yerlerde kadılık yapmış ve 1568 yılında Üsküp'te ölmüştür²⁵⁰. Birçok eseri ve Arapça'dan tercümelediği olan Âşık Çelebi'nin *Meşâirü's-şuarâ*'sını 1566'da yazdığı yukarıda belirtilmişti. Uzunca olan giriş kısmında müellif, şiiir ve şairden söz ettikten sonra şair padişahlara geçer. Latîfi ile görüşen müellif, onun aksine eserini ebced hesabına göre tertip etmiştir. Eserini telife Kanunî zamanında başlayan Âşık Çelebi, II. Selim'in cülûsundan sonra bitirmiş ve 1566 yılında ona sunmuştur. Müellif, çağdaşı olan şairlerin biyografilerini verirken devrinin sosyal yönlerini de gayet açık bir şekilde tasvir etmiştir. Bu bakımdan tezkiresine *Tevârîhü's-şuarâ* adını veren müellif, eserinin aynı zamanda bir tarih kaynağı olduğunu da belirtmek istemiştir²⁵¹. Âşık Çelebi tezkiresinin tıpkıbasımı 1971 yılında G. Meredith-Owens tarafından bir önsöz ve notlarla Londra'da yapılmıştır.

II – Taşköprizâde Ahmed Efendi ve Eserleri

Kanunî devrinin gerçek biyografi yazarı Taşköprizâde İsamüddin Ahmed Efendi'dir. "Ebü'l-Hayr" sıfatıyla anılan Ahmed Efendi aslen Taşköprülü olup, 1495'te Bursa'da doğmuştur. Babası, I. Selim'in hocası Muslihiddin

²⁴⁸ Levend, aynı eser, s. 264-269.

²⁴⁹ Âşık Çelebi, vr. 184b; *Künhü'l-ahbâr*, İÜ Ktp. YT, nr. 5959, vr. 491b; Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, London 1900, III, 198; Ömer Faruk Akün, "Ahdî", *DİA*, I, 509-514.

²⁵⁰ M. Fuad Köprülü, "Âşık Çelebi", *İA*, I, 695-701.

²⁵¹ Levend, aynı eser, s. 274-280; Günay Kut, "Âşık Çelebi", *DİA*, III, 549-550.

Mustafa'dır. İlk derslerini babasından ve amcasından alan İsamüddin Ahmed ilmiye mesleğinde hızla yükselmiş, çeşitli yerlerde müderrislik ve kadılık yapmış, 1551'de İstanbul kadılığına getirilmiştir. Fakat birkaç yıl sonra gözleri görmez olunca emekliye ayrılmış ve 1561 yılında ölümüne kadar telifatla meşgul olmuş²⁵²; dinî, edebî ve biyografik nitelikte birçok değerli eser kaleme almıştır.

1 – Bu alandaki ilk eseri Arapça olarak yazdığı *Nevâdirü'l-ahbâr fi menâkib-ı ahyâr* adını taşır. Burada müellif, zuhurundan itibaren İslâm dünyasında yetişmiş müçtehid, hakîm, tabip ve müneccimlerin hayatlarını vermiştir²⁵³.

2 – Ahmed Efendi'nin asıl şöhreti, Arapça *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*'den gelir²⁵⁴. Osmanlı âlimleri ve şeyhleri hakkında yazılmış ilk müstakil ve gerçek bir biyografya olan bu eser Kanunî devrinde kaleme alınmıştır²⁵⁵. 1558'de tamamlanan eser, daha yazıldığı yıllarda gerek Türkçe'ye tercüme, gerekse yapılan zeyiller şeklinde büyük bir hüsnükabul görmüştür. *Eş-Şekaik*'te Osman Gazi'den Kanunî'ye kadar her padişah döneminin âlim ve şeyhleri ayrı bir bölümde ele alınmıştır. Eserde 502 âlim ve şeyhin biyografisi verilmektedir. Arapça metni İbn Hallikan'ın *Vefeyâtü'l-â'yân* (Bulak 1290, 1310)'ının kenarında basılan eser, Tezkire sahibi Âşık Çelebi ile Muhtesibzâde Mehmed Hâkî tarafından daha müellifin sağlığında Türkçe'ye tercüme edilmiş, bunlardan Âşık Çelebi Arapça bir de zeyil yazmıştır²⁵⁶. Edirneli Mecdî Mehmed'in (ö. 1590), kendinden önce yazılmış zeyilleri ve şuarâ tezkirelerini de görerek mevcut kişiler üzerine yaptığı ilâveli tercüme ile Arapça *Şakaik* bambaşka bir hüviyete girmişse de, Taşköprizâde'nin adı unutulmamıştır. Mecdî tercümesinin adı *Hadâiku's-Şakaik* ise de, eser hep *Tercüme-i Şakaik* olarak anılmıştır. 1269 yılında İstanbul'da basılan Mecdî tercümesi, 1927 yılında O. Rescher tarafından Almanca'ya tercüme edilerek yine İstanbul'da yayımlanmıştır. Asıl büyük ve önemli zeyil

²⁵² Atâî, *Zeyl-i Şakaik*, s. 8-11; Münir Aktepe, "Taşköprizâde", XII/1, s. 42-44.

²⁵³ *KZ*, II, 1943; *OM*, I, 347; Aktepe, göst. yer.

²⁵⁴ Taşköprizâde'nin ilmi görüşleri için bk. Tayyib Gökbilgin, "Taşköprü-zâde ve İlmî Görüşleri" *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1975, VI/1-2, s. 127-1138 ve VI/3-4, s. 169-182.

²⁵⁵ Yukarıda not 232'de Lâmiî Çelebi'nin *Nefehât* tercümesine yaptığı biyografik ilâvelerden söz edilmişti.

²⁵⁶ Öteki zeyil ve tercüme için bk. Behcet Gönül, "İstanbul Kütüphanelerinde al-Şakaik al-Nu'mâniyya Tercüme ve Zeyilleri", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1945, VII-VIII, s. 136-168.

Nev'îzâde Atâî tarafından Mecdî tercümesine yapılmış ve bunu da müteselsil zeyiller takip etmiştir.²⁵⁷

Osmanlı Devleti'nin ilk **bibliyografik** veya **ansiklopedik** nitelikteki eserini de Taşköprizâde Ahmed Efendi kaleme almıştır. Asıl adı *Miftâhü's-sa'ade ve misbâhü's-siyâde* olan bu Arapça eserin konusu çeşitli ilimler ve fenlerdir. Gerçekten muhtevasında 150 kadar ilim dalından bahsedilir . O. Rescher tarafından Almanca'ya çevrilerek 1934'te İstanbul'da yayımlanan eser, daha ziyade oğlu Kemaleddin Efendi'nin Türkçe'ye tercümesi olan *Mevzûatü'l-ulûm* (İstanbul 1315) adıyla tanınır. Yaptığı zeyille eseri genişleten Kemaleddin Efendi bunu I. Ahmed'e takdim etmiştir²⁵⁸. Taşköprizâde'nin çoğu dinî mahiyete daha pek çok eseri vardır.

H – Kanunnâme, Siyasetnâme ve Ahlâka Dair Eserler

Daha önceki Türk devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı döneminde de örfî hukukun bazı kurallarını bir araya getiren eserler hazırlanmıştır. İlk örneği Fatih Sultan Mehmed zamanında görülen Kanunnâme hazırlama geleneği bunun halefleri II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde de devam etmiştir²⁵⁹.

Fakat asıl büyük ve kapsamlı kanunnâmeler, “Kanunî” sıfatının da işaret ettiği gibi Sultan I. Süleyman zamanında ortaya çıkmıştır. Gerçekten Kanunî devrinde başta merkez ve taşra idaresi olmak üzere devletin maliyesi, ulaşımı vs. gibi çeşitli meseleleriyle ilgili çok sayıda kanunnâme hazırlanmıştır. Bu kanunlaştırma hareketlerinde dönemin örfî ve şer'î hukuk otoritelerinden Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi ile Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin büyük katkıları olmuştur. Kanunî Sultan Süleyman devri kanunnâmeleri Akgündüz tarafından topluca yayımlanmıştır²⁶⁰.

Siyâsetnâme türü eserlerin ilk örneği sayılabilecek *Âsafnâme*'nin, Veziriâzam Lütfi Paşa tarafından bu dönemde yazıldığından yukarıda söz edilmişti. Türün güzel bir örneğini Dede Cöngî veya Kara Dede lakaplarıyla bilinen Kemaleddin İbrahim Efendi (ö. 1567) kaleme almıştır. *Siyâset-i Şer'iyye*

²⁵⁷ Şakaik külliyyatı *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri* başlığı altında beş cilt halinde Abdülkadir Özcan tarafından yayımlanmıştır (İstanbul 1989).

²⁵⁸ Aktepe, aynı makale, göst. yer.

²⁵⁹ Bu üç padişah döneminin kanunnâmeleri Ahmet Akgündüz tarafından yayımlanmıştır (*Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, I-III, İstanbul 1990-1991).

²⁶⁰ *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, IV-VII, İstanbul 1992-1994.

veya *Siyâsetnâme* adlı eser Arapça olup, üç defa Türkçe'ye tercüme edilmiştir²⁶¹.

Celâlîzâde Mustafa Çelebi'nin **ahlâka** dair yukarıda bahsedilen önemli eseri *Mevâhibü'l-Hallâk fi merâtibi'l-Ahlâk* olup, bu türün Kanunî dönemi için güzel bir örneğini teşkil eder. Kınalîzâde Ali Efendi'nin 1564 yılında yazdığı *Ahlâk-ı Alâî*'si ise bu türün içinde seçkin bir yere sahiptir²⁶².

Sonuç olarak, her bakımdan Osmanlı Devleti tarihinin en ihtişamlı dönemi olan Kanunî Sultan Süleyman devrinde, Osmanlı tarih literatürünün pek çok dalında eserler yazılmıştır. Her ne kadar II. Bayezid zamanında yazılan *Heşt Bihîşt* ve İbn Kemal'in *Tevârih-i Âl-i Osman*'ı ile XVI. yüzyıl sonlarında kaleme alınan *Künhü'l-ahbâr* ve *Tâcü't-tevârih* gibi umumî ve kapsamlı Osmanlı tarihlerinin yazıldığı söylenemezse de Lütfî Paşa'nın tarihî eserleri bu önemli boşluğu doldurmuştur. Celâlîzâde Mustafa'nın *Tabakatü'l-memâlik*'i ile Matrakçı Nasuh ve Bostan Çelebi'nin tarihleri, Süleymannâme türünün en güzel örnekleridir. Kanunî devrinde ayrıca, gerek manzum gerekse mensur gazavâtname, fetihnâme ve zafernâmelerin sayısında büyük bir artış görülür. Yarı resmî nitelikli tarihçilik olan şehnameciliğin de Sultan Süleyman devrinde müesseseleşmesi ise Osmanlı tarih yazıcılığının önemli bir safhasını oluşturur. Osmanlılar'da minyatürlü tarihin ilk klasik örneklerine ve ilk müstakil mensur biyografik eserler ile ilk Türkçe telif siyasetnâme ve ahlak kitaplarının ortaya çıkışına da yine Kanunî Sultan Süleyman'ın padişahlığı zamanında rastlanır.

²⁶¹ A. Akgündüz, "Dede Cöngü", *D/A*, IX, 76.

²⁶² Pek çok yazması bulunan eser 1248 yılında Bulak'ta basılmıştır. Daha sonra ihtisar edilmiş, yeni harflerle de yayımlanmıştır (bk. Ahmet Kahraman, "Ahlâk-ı Alâî", *D/A*, II, 15-16).